

XXIV. Kutató Gyerekek Tudományos Konferenciája 2025

Erzsébet királyné hajviseleti és hajápolási szokásai

Készítette: Kubinger Borbála (6. osztály)

Iskola: Szent Margit Gimnázium és Általános Iskola

Az iskola címe: 2800 Tatabánya Semmelweis út 4.

Felkészítő neve: Dr. Kubinger-Pillmann Judit

Kategória: Kutatásmódszertan

Szekció: Társadalomtudomány

„Halhatnék bele a hajamba! Életem java ereje”

(Erzsébet királyné)

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés.....	5
2. Kutatási kérdések, kutatómódszertani háttér	6
3. A kutatás menete.....	7
4. Erzsébet királyné korának hajviseletei	9
4.1 Általános hajviseleti divat az 1815-1848-as években.....	9
4.2 1840-1860-as évek frizuradivatja	10
5. Erzsébet királyné fodrásza, Fanny Feifalik	11
6. Erzsébet királyné hajviselési szokásai.....	14
6.1 Hajviseletek a királyné különböző életszakaszaiban.....	14
6.2 A királyné híres hajtűi.....	18
7. Erzsébet királyné hajápolási szokásai	19
7.1 Hajápolási szerek és praktikák	20
7.2 A királyné hajmosási szertartása	20
7.3 A királyné fésülködési szertartása.....	22
8. Erzsébet királyné hajereklyéi	23
9. Hajápolás a 21. század tükrében	27
9.1 Sisi egykori hajpakolása az Angerer fodrászatban	27
9.2 A hajpakolás kipróbálása	28
9.2 Hajviseletek Erzsébet királyné megszemélyesítőinek tükrében	29
10. A kutatás során általam elkészített frizura.....	30
10.1 Miért ezt a frizurát választottam?	30
10.2 A frizura készítésének menete	31
11. Összegzés	33
11.1 A hipotézisekkel kapcsolatos összegzés	33
11.2 A legértékesebb élményeim a kutatás során	34
11.3 A kutatás folytatási lehetőségei.....	34
12. Köszönetnyilvánítás	35
IRODALOMJEGYZÉK.....	36
Mellékletek.....	40
1.számú melléklet (<i>Összefoglaló táblázat a kutatásom legfontosabb állomásairól</i>)	41
2.számú melléklet (<i>Interjúkérdések – Vas Viktóriával</i>)	45
3.számú melléklet (<i>Interjúkérdések – Káli-Rozmis Barbarával</i>)	46
4.számú melléklet (<i>Interjúkérdések – Berta Blankával</i>)	47

5.számú melléklet (<i>Interjúkérdések – Vilman Melindával</i>)	48
6.számú melléklet (<i>A frizura elkészítésének lépései</i>)	49
Függelék.....	53
<i>A kutatásom legértékesebb, legemlékezetesebb állomásai</i>	54

1. Bevezetés

Kubinger Borbála¹ 6.b osztályos tanuló vagyok a Szent Margit Gimnázium és Általános Iskolában, Tatabányán.

Kutatásom kiindulópontja 2021 júniusában volt, amikor a 2. osztályt fejeztem be és a szüleimmel Szeged környékén nyaraltunk. Ekkor találkoztam először Erzsébet királyné témájával, a *Sisi – Királyné feketén-fehéren* című kiállításon a szegedi Móra Ferenc Múzeumban. Így már négy éve aktívan kutatom Erzsébet királyné életét és tudatosan olvasok hiteles szakirodalmi forrásokat a témában. A kutatásom során mindvégig hozzáértő szakemberekkel és hazai kutatókkal igyekszem kapcsolatokat kötni. 2023-ban Erzsébet királyné étkezési szokásait, 2024-ben pedig Erzsébet királyné öltözködését kutattam. Célom, hogy idén még mélyebben megismerhessem Sisi gondolkodásmódját és a szépségről alkotott elképzelését.

Két okból választottam az *Erzsébet királyné hajviseleti és hajápolási szokásai* témát kutatásomhoz: egyrészt a császárné öltözködési szokásainak kutatása után különösen érdekelni kezdett, hogy a haját milyen formában viselte, milyen módon ápolta, az egyes ruháihoz milyen hajviselési megoldást választott. Másrészt a saját frizurámat is igyekszem igényesen viselni, hiszen az én hajam is a csípőmig ér, így hosszúságának köszönhetően sokféle hajviselet elkészíthető belőle.

Témaválasztásomat az is inspirálta, hogy pár hónapja elolvastam Mara Andeck *Sisi – A császárné csillagai* című történelmi regényét, amelyben Fanny Feifalikról, a császárné fodrásznőjéről is olvashattam. Természetesen ezt a könyvet nem kezelem hiteles forrásként, viszont a téma szempontjából jó kiindulópontnak bizonyult.

Kutatásom során gazdag szakirodalmi háttérrel sikerült feltárnom Erzsébet királyné szépségápolásával kapcsolatban, így egyre jobban kezdett foglalkoztatni, hogy ki készítette a frizuráit? Milyen eszközöket használt? Az egész hajápolás mennyi időt vett igénybe? Milyen fonási technikákat fedezhetünk fel a frizuráin?

Célként tűztem ki magam elé azt is, hogy ha sikerül, akkor szeretném kipróbálni Sisi egyik hajfonását, hajpakolását, hiszen a hajam hosszúsága erre lehetőséget biztosít.

2022 nyara óta aktívan kutatom és olvasom azokat a szakirodalmakat, amelyek Erzsébet királynéhez kapcsolódnak. Ezen forrásokból a császárné hajviseleti és hajápolási szokásairól is sokat megtudhattam. Továbbra is igyekszem megismerkedni olyan személyekkel, akiktől a témával kapcsolatban érdekes, a korábbi kutatásaimba beépíthető információkra tehetek szert,

¹ A címlapon a kutatás során elkészített korhű frizurámat ábrázoló kép látható.

valamint szívesen keresek fel olyan helyeket, amelyek értékesek lehetnek a királyné hajápolásával és hajviseleteivel összefüggésben.

2. Kutatási kérdések, kutatómódszertani háttér

Az előzetes információim alapján, a kezdeti érdeklődési irányok tükrében a következő kutatási kérdéseket fogalmaztam meg:

- Milyen hajideálok jellemezték a 19. század uralkodó családjainak a hajviseletét?
- Erzsébet királyné életében mennyire kapott fontos szerepet a hajápolás?
- Mennyi időt vett igénybe egy-egy frizura elkészítése, a királyné hajának megmosása?
- Ki volt Sisi fodrásznője?
- Mennyire volt előnyös vagy éppen hátrányos helyzete a fodrásznőnek a császári udvarban?
- Fellelhető-e forrás arra vonatkozóan, hogy Erzsébet királyné haját milyen szerekekkel tisztították?
- A királyné kísérete mit gondolt Sisi hajápolásáról?
- A királyné divatot teremtett-e híres frizúráival?
- Maradt-e fenn hajereklye Erzsébet királyné hajából?
- Használható-e Erzsébet királyné hajpakolása a 21. században?
- Elkészíthető-e napjainkban Sisi legendás koronafrizurája?

Bízom abban, hogy a kutatás során ezekre a kérdésekre választ kaphatok, ezért a kutatást úgy terveztem, hogy olyan szakirodalmi forrásokat keressek, olyan szakemberekkel, kutatókkal vegyem fel a kapcsolatot, akik ebben segítségemre lehetnek.

Első lépésem az volt, hogy meghatároztam, hogy kutatásom, mely tudományterületeket érinti. Ezek a következők:

- Történelemtudomány
- Néprajz és kulturális antropológiai területe

Második lépésként kiválasztottam a kutatási módszereket, így az interjúkészítés² és a forráselemzés módszereit, valamint a témához kapcsolódó helyszínek, kiállítások felkeresését adatgyűjtés szempontjából.

² A kutatás során készített interjúk interjúkérdései a dolgozatomban *Mellékletben* találhatóak. Mindegyik interjúhoz kapcsolódó kérdések külön, számozott mellékletben vannak, interjúalany és dátum megjelölésével.

Kutatásom során az alábbi hipotéziseket fogalmaztam meg:

- Hipotézisem szerint Erzsébet királyné divatot teremtett frizuráival.
- Hipotézisem szerint Erzsébet királyné szépsége legfőbb forrásának a haját tekintette.
- Hipotézisem szerint Erzsébet királyné fodrásza, Fanny Angerer ugyanúgy élt a császári-királyi udvarban, mint bármely másik alkalmazott.
- Hipotézisem szerint a mai Erzsébet királyné megszemélyesítők csak a saját hajukból készítik el a korhű frizurájukat.

3. A kutatás menete

Kutatási munkámat a 2021-es évben elindított úton folytattam tovább. Az elmúlt esztendőben vizsgáltam Erzsébet királyné étkezési szokásait és kedvenc édességeit, illetve az öltözködési jellemzőivel és legfontosabb ruháival is foglalkoztam. Az idei évben *Erzsébet királyné hajviseleti és hajápolási szokásai* témára esett a választásom.

Nagyon meghatározó számomra a hajviselet kérdésköre, hiszen nekem is igen hosszú hajam van. A kutatásom egyik legkülönlegesebb élménye az volt, amikor Berta Blankának, Erzsébet királyné megszemélyesítőjének köszönhetően megnézhettem egy Sisi frizura elkészítéséhez szükséges póthajat, illetve, amikor Káli-Rozmis Barbara Erzsébet kutató egy előadásán megcsodálhattam Erzsébet királyné egyik hajereklyéjét.

Fontosnak tartottam, hogy kutatásomhoz minél több hiteles forrást használjak. Az idegen nyelvű szakirodalmak közül az idei évben ismét felhasználtam Katrin Unterreiner *Oh, wie schön Sie ist!" - Sisi, Kleider einer Kaiserin* című művét. Egy új német nyelvű könyvre is szert tettem: Hannes Etlstorfer *Kaiserin Elisabeth. „Wäre Sie so gut wie schön, dann wäre es leicht* című munkájára, amelyből tovább gazdagíthattam tudásomat a királyné frizuráival kapcsolatban.

Kutatásaim korábbi éveiben már több olyan szakmai kapcsolódásra szert tettem, amelyeket munkám jelenlegi fázisában is kamatoztatni tudtam. Erzsébet királyné hajviseleti és hajápolási szokásai témában interjút készítettem Káli-Rozmis Barbara Erzsébet királyné kutatóval, akitől további eligazodási pontot kaphattam a kutatási kérdéskörömben. A kutatónő első találkozásunk óta támogatja, segíti a kutatásomat, és rendszeresen kapok meghívást az előadásaira. Idei kutatási témámhoz is sokféle forrást tudott rendelkezésemre bocsátani. Nagy megtiszteltetés volt számomra, hogy újra találkozhattam Gróf Seremetyeff-Papp János úrral is, aki a Habsburg család magyar ágának tagja. Három Erzsébet királyné megszemélyesítővel is

lehetőségem volt interjút készíteni, így Vilman Melindával, Vas Viktóriával és Berta Blankával. Mindhármasuk bevezetett a frizurakészítés rejtelseibe.

A kutatásom idei fázisában is nagy hangsúlyt fektettem a szakirodalmi alapok további bővítésére, így könyveket, folyóiratokat, újságcikkeket olvastam el magyar és német nyelven.

Idei kutatásom tekintetében is fontos volt a 2022 decemberében, a Schönbrunni Kastélyban látott VIRTUAL REALITY AT SCHÖNBRUNN PALACE” című VR film³, hiszen ebben az alkotásban megtekinthettem Erzsébet királyné fésülködésének korhűen rekonstruált pillanatait. Ugyanekkor a Hofburgban is látogatást tettem, ahol megcsodálhattam a királyné fésülködőszobáját. Ugyanezen hónapban részt vettem *Erzsébet királyné családi-baráti körben ünnep idején* című előadáson, ahol megcsodálhattam Vas Viktória élő történelmi előadó korhű frizuráját is.

2023 márciusában volt szerencsém részt venni az *Erzsébet - A hiúság álarca mögött* című előadáson, ahol értékes információkat hallhattam a királyné fodrásznőjéről. Az előadás után, Sisi megszemélyesítőin megcsodálhattam a királyné fonatainak korhűen elkészített másait.

Meghatározó élmény volt számomra a Gödöllői Királyi Kastélyban megtekinthetett *Schönbrunn Kincsei Gödöllőn* című tárlat. Itt láthattam Sisi fésülködőköpenyét.

2024 áprilisában részt vettem a *Záródik az arany kalitka – 170 éve házasodott össze Ferenc József és Erzsébet* című előadáson, ahol újabb hasznos információkat gyűjthettem a kutatási témámmal összefüggésben.

Augusztusban ismét a Gödöllői Királyi Kastélyban jártam, ahol abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy Erzsébet királyné megszemélyesítője, Berta Blanka személyesen fogadott engem. Úgy kalauzolt körbe a kastélyban, mintha a királyné vendége lennék. Interjút is készítettem vele, illetve megfoghattam a póthaját is.

Decemberben az *Advent Erzsébet királynénál* című programon is jelen voltam, ahol személyesen is találkozhattam interjúalanyaimmal. Az előadás nagyon hasznos volt kutatásom szempontjából. Ugyanebben a hónapban készítettem interjút Káli-Rozmis Barbara kutatónővel, aki minden alkalommal újabb érdekes forrásokat bocsát rendelkezésemre.

2025 januárját egy interjúval indítottam, amelyet Vas Viktória élő történelmi előadóval⁴ készítettem el online formában. Számos gyakorlati tanácsot is hallhattam tőle Sisi frizurájának

³ A VR film egy virtuális valóság technikáját alkalmazó film, amelyben úgy láthatjuk a szereplőket, mintha mi is egy időben részesei lennénk a történéseknek.

⁴ Az Élő történelem módszertana egy interaktív eszköz, mely sokrétűségének köszönhetően lehetővé teszi a játékos tanulást. Élő történelemnek számít, ha például egy adott korra jellemző öltözetet viselő személy (előadó) szól közönségéhez, de az is, ha egy korabeli tárgy működését gyakorlatban bemutatva ismerhetjük meg.” = <https://www.aqueensstories.hu/mi-is-ez-pontosan/> (Letöltés dátuma: 2025. január 29.)

elkészítésével kapcsolatban, illetve a kor frizura divatjáról is hasznos részleteket osztott meg velem.

Februárban készítettem interjút Vilman Melinda Erzsébet királyné megszemélyesítővel. Ez az interjú fogódzót adott számomra ahhoz, hogy Erzsébet királyné többféle frizurakészítési technikáját tudjam pontról pontra nyomon követni. Nagy megtiszteltetés volt számomra az is, hogy Gróf Seremetyeff-Papp János úr is fogadott személyesen egy beszélgetés erejéig.

A dolgozatom *1. számú mellékletében* található az a táblázat, amelyben összegezve mutatom be a munkám jelenlegi állása szempontjából legfontosabb kutatási állomásokat.

4. Erzsébet királyné korának hajviseletei

4.1 Általános hajviseleti divat az 1815-1848-as években

A kor hajviseleteit leginkább a litográfiák, a divatrajzok és az újságillusztrációk megfigyelésével tudjuk nyomon követni, hiszen fényképek még kevésbé állnak rendelkezésre ezekből az évekből.

Az 1815-1848 közötti időszakot Németországban a biedermeier stílus jellemezte, amely természetesen más országok divatjára is hatással volt. Ez a művészeti irányzat a korábbiaknál egyszerűbb stílust jelenített meg és a hajviseletek terén is új formákat hozott. A férfiak és a nők esetében is előtérbe került a természetes haj viselése. A nők frizurái finom vonalat mutattak. Jellemző volt, hogy középen a haját ketté választották, majd mindkét oldalon loknikba rendezték, végül a tarkón maradt haját kontyba tűzték. Egy másik megoldás szerint a középen elválasztott haját úgy rendezték, hogy a hajból 3-4 függőlegesen csavart fűrt lógott mindkét oldalon a fülre.⁵ Az *1. képen* a divatrajzok ezt a két hajviseletet illusztrálják.

1.kép Biedermeier hajviseletek: kontyos (bal oldali), loknis (jobb oldali)⁶

⁵ Volszky Béla: *Fodrászat*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1979.

⁶ Volszky Béla: *Fodrászat*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1979.

Ezt a loknis hajviseletet megfigyelhetjük Erzsébet királyné édesanyjának, Ludovikának a frizuráján is. Dolgozatom 2. számú képével ezt illusztrálom.

2.kép Ludovika hercegné loknis hajviselete⁷

Az 1840-es évek végén már egyre kevésbé lesz jellemző ez a fürtös hajviselet, hiszen előtérbe kerül a simán hátrafésült és kontyba rendezett frizura. A biedermeier művészeti stílus volt az utolsó, amely a hajviseletet is meghatározta korszakszinten, utána már sokkal gyorsabban változtak a frizuradivatok⁸.

4.2 1840-1860-as évek frizuradivatja

Ezekben az években már nagyobb hangsúlyt kapott a hajápolás is.⁹ A frizurákat féloldalasan választották el, majd csigákba tekerték. Az egészen egyszerű megoldásoktól a művészi fonatokig számos variációt készítettek. Ezt a királynéről készített litográfiák is bizonyítják. A 3. számú képen pontosan látható ezt a fajta hajviseleti stílus.

⁷ Hamann, Brigitte: *Erzsébet Magyarország Királynéja*. Fabula Könyvkiadó, Budapest, 1992. 8.o.

⁸ Volszky Béla: *Fodrászat*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1979.

⁹ Vas Viktóriával készült interjú 2025. január 4. (online tér)

3.kép Az 1840-1860-as évek hajviseleteiről készült divatrajz¹⁰

Vilman Melinda Erzsébet megszemélyesítőtől megtudtam, hogy ebben a korban nagyon gyorsan változott a ruhadívat és ezzel együtt a frizuradívat is.¹¹ Sisi 1863-tól alkalmazta fodrászként Fanny Angerert (később Feifalikot) és ezzel a királyné frizurája vált a divattá, gyakorlatilag divatikon lett a frizurák tekintetében.¹² Fontos azonban hangsúlyoznunk, hogy Sisi sohasem szerette volna diktálni a divatot.¹³

5. Erzsébet királyné fodrásza, Fanny Feifalik

A királyné fodrásza Fanny Angerer (férjezett nevén Feifalik) volt, aki a rendelkezésre álló források szerint igen különleges körülmények között került a császári udvarhoz 1863-ban. Sisinek egy Burgtheaterben tartott színházi előadás során megtetszett az egyik színésznő, Helen Gabillon frizurája. Természetesen megtudakolta, hogy ki készítette.¹⁴ A *Morgen Post* 1863. évi április 27-ei száma beszámol a fodrászválasztásról, miszerint hosszú idő után eldőlt a kérdés, hogy a császárné szolgálatába fodrász vagy fodrásznő fog állni. Angerer kisasszony¹⁵ (későbbi császári fodrásznő) lemond az udvari színésznők fodrászának tisztjéről és az ezért járó

¹⁰ A fénykép forrása: <https://imaginationgateway.blogspot.com/2013/02/great-expectations-hair-of-era.html> (Letöltés dátuma: 2025. február 23.)

¹¹ Vilman Melindával készült interjú 2025. február 24. (online tér)

¹² Vilman Melindával készült interjú 2025. február 24. (online tér)

¹³ Káli-Rozmis Barbarával készült interjú 2024. december 13. (online tér)

¹⁴ Hamann, Brigitte: *Erzsébet királyné*. Árkadia Kiadó, Budapest, 1988.

¹⁵ Fanny Angerert férjhez menetele után Feifalik asszonynak, vagy Feifalíknénak nevezik a források. (Ezt a Káli-Rozmis Barbara kutatónővel készült interjúm is megerősítette (Interjú dátuma: 2024. december 13. online tér)

fizetségről. Cserébe 2000 Ft-ot kap évente és a császárné fodrásza lesz. Ez a feladata nem zárja ki, hogy ha ideje engedi, akkor művészetével máshol is szolgáljon.¹⁶ Ugyanerre a forrásra hivatkozik Brigitte Hamman¹⁷ és Hannes Etlstorfer¹⁸ is.

A dokumentumok tükrében megállapíthatjuk, hogy Fanny egy igen erőteljes személyiség volt. Ezt Festetics Mária grófnő is megerősíti a naplója egyik bejegyzésében: „*A császárné éppen frizurázkodott. ... a coiffeuse [fodrásznő] - bizonyos Madame Feifalik, eléggé csinos, de antipatikus személy, affektáló és közönséges kinézetű.*”¹⁹

Fontos megjegyezni, hogy Fanny nagyon hamar gondoskodott arról, hogy nélkülözhetetlen legyen az udvarban. Ezt Chris Stadlaender²⁰ és Hannes Etlstorfer²¹ is leírják könyveikben, illetve Vas Viktória is megerősítette a vele készült interjúbán²². A fodrásznő ezzel a kivételezett helyzetével több ízben vissza is élt, például, ha a királyné olyan döntést hozott, ami neki nem tetszett, akkor „megbetegedett”. Addig nem is gyógyult meg, amíg az uralkodóné meg nem változtatta a döntését vagy ki nem engesztelte valamivel.²³ A fodrásznő nélkülözhetetlenségét erősíti az a helyzet is, hogy bár az udvartartás hölgy tagjai nem házasodhattak meg, Fanny számára engedélyezett volt a férjhezmenetel, valamint még a férje is kapott egy állást az udvarnál, méghozzá a császár magántitkára lehetett.²⁴ Erről beszámol a *Hölgyek Lapja* is: „*A főudvarmester igen kitűnő embernek ismerte meg Feifalikot s a felséges asszonynak tett előterjesztés után a kabinet irodában alkalmazták ... Feifalik igen haszonvehető, jó hivatalnoknak bizonyult be s nem sokára udvari titkár, a múlt évben pedig udvari tanácsos lett.*”²⁵ A dolgozatom 4. képén a fodrásznő látható.

¹⁶ Az eredeti szöveg így szól: „*Die seit Langem schwebende Frage, ob ein Friseur oder Friseurin in den Dienst ihrer Majestät der Kaiserin treten werde, ist endlich entschieden. Fräulein Angerer entsagt der Ordnung der Coiffuren der Hofschauspielerinnen und dem dafür angesetzten Honorar und empfängt dafür eine Entschädigung von jährlichen 2000 fl., um als kaiserliche Friseurin sich dem allerhöchsten Dienste widmen zu können, wobei, wenn es ihre Zeit erlaubt, ein anderwer-tiger Kunstverdienst nicht ausgeschlos-sen ist.*” (az eredeti szöveget saját magam fordítottam).

¹⁷ Hamann, Brigitte: *Erzsébet királyné*. Árkadia Kiadó, Budapest, 1988.

¹⁸ Etlstorfer, Hannes: *Kaiserin Elisabeth. „Wäre Sie so gut wie schön, dann wäre es leicht.* Kral GmbH, Kral Verlag, Berndorf, 2021. 97. o.

¹⁹ Walterskirchen, Gudula–Meyer, Beatrix: *Festetics Mária grófnő naplója. Erzsébet királyné bizalmas barátnője*. Helikon Kiadó, Budapest, 2021. 47. o.

²⁰ Stadlaender, Chris: *Sisi császárné titkos szépségreceptjei*. Magvető Kiadó, Budapest, 1996.

²¹ Etlstorfer, Hannes: *Kaiserin Elisabeth. „Wäre Sie so gut wie schön, dann wäre es leicht.* Kral GmbH, Kral Verlag, Berndorf, 2021.

²² Vas Viktóriával készült interjú 2025. január 4. (online tér)

²³ *Erzsébet - A hiúság álarca mögött *RÉSZLETEK** (2023. március 25, Budapest) <https://www.youtube.com/watch?v=Bc23QIUyVf8> (Letöltés dátuma: 2025. január. 28.)

²⁴ Stadlaender, Chris: *Sisi császárné titkos szépségreceptjei*. Magvető Kiadó, Budapest, 1996.

²⁵ *Hölgyek Lapja*, 1881. 5. évfolyam, 1-52. szám (A hivatkozott szöveg eredeti helyesírással jelenik meg dolgozatomban.)

4.kép Fanny Feifalik, a királyné fodrásza 1870-ben²⁶

Feifalíkné értékességét az udvarban az az eset is bebizonyította, amikor a királyné 1890 augusztusában egy tengeri útra indult és a hajó méreteire való tekintettel megkérte a személyzet tagjait, hogy mindenki csak egy úti koffert hozzon, viszont Festetics Mária grófnő Ferenczy Idának írt levelében leírja, hogy: „*Feifalíkné 9 koffert hozott.*”²⁷ ²⁸ (az udvarhölgy a kilences számot kétszer aláhúzta.). A fodrásznőt végül 1896-ban nyugdíjazták, mert ekkor reprezentált a királyné utoljára a Millenniumi ünnepségeken, ezért többé nem volt szükség a munkájára, hiszen a hétköznapi frizurák elkészítését a szobalányok már elsajátították a fodrásznőtől.²⁹ Fanny összesen 33 évet töltött a királyi-császári udvarban.

²⁶ Wien Museum, Bécs, Inv.-Nr. 1060962, CC0.

²⁷ Tolnayné Kiss Mária: *"Sirály vagyok, sehová se való..." Útközben Erzsébet királynéval.* Gödöllői Királyi Kastély Közhasznú Nonprofit Kft., Gödöllő, 2022. 15.o.

²⁸ Káli-Rozmis Barbara: *Erzsébet királyné és a magyarok. Barátság vagy szerelem?* Helikon Kiadó, Budapest, 2021. 323. o.

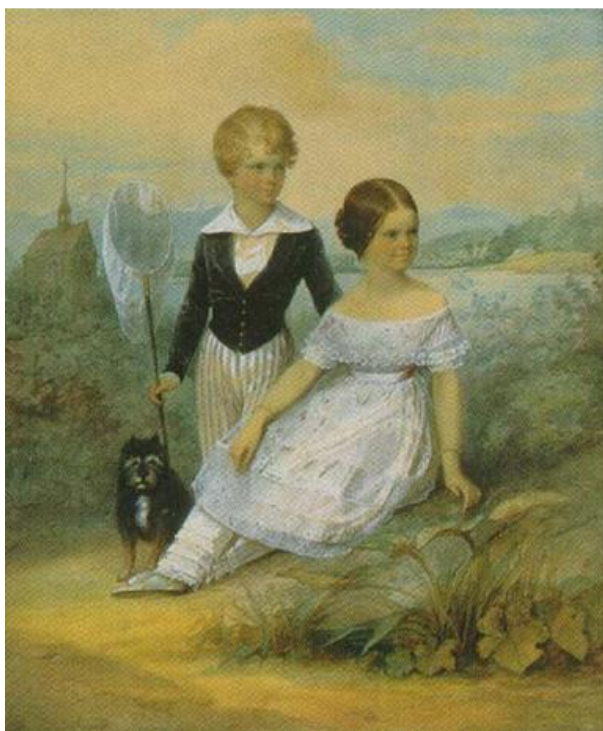
²⁹ Káli-Rozmis Barbara: *Erzsébet királyné és a magyarok. Barátság vagy szerelem?* Helikon Kiadó, Budapest, 2021.

6. Erzsébet királyné hajviselési szokásai

6.1 Hajviseletek a királyné különböző életszakaszaiban

Erzsébet királyné már egészen kisgyerekkorától kezdve a kor frizuradivatját viselte, ezt a róla készült illusztrációk is alátámasztják. A haját középen elválasztották, majd két oldalt rendezték el csigákba fonva. A királynéről készült képeken ezt az 1860-as évekig figyelhetjük meg. Vas Viktória³⁰ és Vilman Melinda³¹ interjúalanyaim megerősítették, hogy ebben a korban minden fiatal lány ezt a frizurát viselte. Erről a hajkölteményről megcsodálhattam további képeket Brigitte Hamann³² történész könyvében is. A kutatásom részeként ezt a frizurát készítettem el a saját hajamból is.

A következő két litográfia ezeket a hajviseleteket illusztrálja. Az 5. számú képen Erzsébet királyné kisgyermekkori frizurája figyelhető meg. A 6. képen egy litográfia látható, amely Sisi eljegyzésének évében (1853) jellemző hajviseletét ábrázolja.

5.kép Erzsébet királyné kisgyermekkori frizuráját³³

³⁰ Vas Viktóriával készült interjú 2025. január 4. (online tér)

³¹ Vilman Melindával készült interjú 2025. február 24. (online tér)

³² Hamann, Brigitte: *Erzsébet Magyarország Királynéja*. Fabula Könyvkiadó, Budapest, 1992.

³³ A kép forrása: A Habsburg család magyar ágának archívuma.

6.kép Erzsébet királyné eljegyzési évének hajviseletét ábrázoló litográfiák³⁴

Az 1860-as évek jelentettek igazi áttörést a királyné frizuráinak tekintetében. Fontos említést tennünk az 1860-1862-es évekről, amikor a királyné a frizuráját hajhálóba fogta. Ezt a típusú hajviseletet leginkább a madeirai tartózkodása alatt készült fényképeken-litográfiákon tudjuk megfigyelni.³⁵ Ekkor döbrent rá szépségének erejére is.³⁶ A 7. számú képen Erzsébet királynét láthatjuk udvarhölgyei körében. Sisin itt nagyon jól észrevehető a hajháló.

7.kép Erzsébet királynét a kép közepén hangszerrel a kezében, haján hajhálóval figyelhetjük meg.³⁷

³⁴ Wien Museum, Bécs, Inv.-Nr. 82831, CC0.

³⁵ Káli-Rozmis Barbarával készült interjú 2024. december 13. (online tér)

³⁶ Káli-Rozmis Barbara: *Erzsébet királyné és a magyarok. Barátság vagy szerelem?* Helikon Kiadó, Budapest, 2021.

³⁷ Wien Museum, Bécs, Inv.-Nr. 133448, CC0.

Az uralkodóné 1863-tól alkalmazta Fanny Angerert (később Feifalikot) fodrásznőként. Ettől kezdve nem a divatot követte, hanem a királyné frizurái határozták meg a divatot.³⁸ A királyné szintén ettől az időponttól kezdve fektetett nagyobb hangsúlyt a szépségápolásra.³⁹ Fanny tökéletesítette a királyné azon frizuráját, amely az elkövetkezendő évtizedekben meghatározta a divatot. Ez a hajköltemény egy hátsó fonatból és egy felső koronából épült fel. Ezt a hajviseletet a korabeli ábrázolásokon is láthatjuk. Dolgozatom 8. képén a legendás koronafrizura figyelhető meg.

8.kép Erzsébet királyné legendás koronafrizurája⁴⁰

A királyné ezt a típusú frizurát viselte a koronázáson is. A következő részlet tanúsítja, hogy milyen odafigyeléssel kellett megalkotni ezeket a hajkölteményeket. „*A fodrásznő, Fanny Feifalik ugyanúgy, mint máskor, most is legalább három órát dolgozott őfelsége dús, hosszú és csillogó haján – kifésülte, majd gyönyörű fonatokba rendezte a hosszú tincseket.*”⁴¹

Arról, hogy a királyné milyen frizurákat viselt idős korában csak az újságokban található illusztrációk és a posztumusz képek alapján tudunk tájékozódni, hiszen Sisi ekkor már nem engedte magát lefényképeztetni. Azt azonban leszögezhetjük, hogy Erzsébet királyné idősebb korában hordott korona jellegű frizurája nagyon nagy divatot teremtett, ezt Gróf Seremetyeff-Papp János⁴² és Káli-Rozmis Barbara⁴³ interjúalanyaim is megerősítették. Ebben az időszakban

³⁸ Vilman Melindával készült interjú 2025. február 24. (online tér)

³⁹ *Erzsébet - A hiúság álarca mögött *RÉSZLETEK** (2023. március 25, Budapest) <https://www.youtube.com/watch?v=Bc23QIUyVf8> (utolsó letöltés dátuma: 2025. január 28.)

⁴⁰ Habsburg család magyar ágának archívuma.

⁴¹ Káli-Rozmis Barbara: *Erzsébet királyné és a magyarok. Barátság vagy szerelem?* Helikon Kiadó, Budapest, 2021. 123.o.

⁴² Gróf Seremetyeff-Papp János úrral történt beszélgetésem (2025. február 27.)

⁴³ Káli-Rozmis Barbarával készült interjú 2024. december 13. (online tér)

a királyné haját a feje tetejére erősítették egy koszorú fonatban.⁴⁴ A királyné ezen frizuráját számos családtagja utánozta. Köztük Sisi húga, Zsófia Sarolta, illetve Mária Terézia főhercegné is.⁴⁵ Az alábbi három kép is jól illusztrálja a királyné hajviselete és a családtagjai frizurája közötti hasonlóságot.

9.kép Mária Terézia főhercegnő (bal oldal)⁴⁶, Zsófia Sarolta (középen)⁴⁷, Erzsébet királyné (jobb oldal)⁴⁸

Összegezve elmondhatjuk, hogy a királyné frizurája folyamatosan változott a különböző életszakaszaiban, de az eleganciát mindvégig hangsúlyozta. Dolgozatom *10. számú képén* aprólékosan megfigyelhetjük, hogy hogyan jutott el a királyné hajviselési kultúrája a középén elválasztott frizurától a fejtetőn koszorús haj viseléséig.

10.kép Erzsébet királyné frizurái különböző életszakaszaiban⁴⁹

⁴⁴ Káli-Rozmis Barbarával készült interjú 2024. december 13. (online tér)

⁴⁵ Gróf Seremetyeff-Papp János úrral történt beszélgetésem (2025. február 27.)

⁴⁶ A kép forrása: Habsburg család magyar ágának archívuma.

⁴⁷ A kép forrása: Káli Rozmis Barbara.

⁴⁸ A kép forrása: Habsburg család magyar ágának archívuma.

⁴⁹ A kép forrása: Habsburg család magyar ágának archívuma.

6.2 A királyné híres hajtűi

Sisinek két, Alexander Emanuel Köchert udvari ékszerész által készített 27 darabos hajtű készlete is volt. Mindkettő együttes gyémántból készült.⁵⁰ Az egyik szettet Ferenc Józseftől kapta ajándékba. Ezek a hajékszerek havasi gyopár alakúak és a közepükben egy-egy igaz gyöngy található.⁵¹ A másik készletet a királyné készítette magának. Ezek valóban csillagokat formáztak.⁵² Az uralkodóné az egyik ilyen hajékszer szettet viselte Franz Xaver Winterhalter festő róla készült festményén. A királyné családtagjait, ismerőseit is megajándékozta gyémánt csillagokkal. 1875 karácsonyán Festetics Mária grófnőt örvendeztette meg egy ilyen darabbal: „A szenteste kis meglepetéseket hozott. Egy gyémántcsillagot és bonbonokat a császárnétól gyöngéd csók kíséretében.”⁵³ - írja le naplójába az udvarhölgy. Dolgozatom 11. számú képén látható az Erzsébet királynéről készült festmény, hajában a híres hajtűkkel (bal oldali), valamint a források alapján az eredetinek gondolt hajtű fényképe (jobb oldali).

11.kép Sisi, hajában a gyémánt csillagokkal (bal oldal) ⁵⁴ Erzsébet királyné egy gyémánt csillaga (jobb oldal)⁵⁵

Ezek az apró hajékszerek is jól illusztrálják, hogy Erzsébet királyné hangsúlyt fektetett arra, hogy a haja, a frizurája finomságot, eleganciát sugározzon, akár úgy, hogy a rá vetülő fényben megcsillan, szinte sajátos fényben pompázik az ékszerekkel együtt.

⁵⁰ Káli-Rozmis Barbara: *Erzsébet királyné és a magyarok. Barátság vagy szerelem?* Helikon Kiadó, Budapest, 2021.

⁵¹ Káli-Rozmis Barbarával készült interjú 2024. december 13. (online tér)

⁵² Káli-Rozmis Barbara: *Erzsébet királyné és a magyarok. Barátság vagy szerelem?* Helikon Kiadó, Budapest, 2021.

⁵³ Erzsébet királyné gyémánt csillagjai =

https://kastelymorzsak.blog.hu/2021/02/11/erzsebet_kiralyne_gyemantcsillagai
(Letöltés dátuma: 2025. március 8.)

⁵⁴ A fénykép forrása: <https://delia.hu/ruha-rekonstrukciok/> (Letöltés dátuma: 2025. március 8.)

⁵⁵ A fénykép forrása: ©Schloß Schönbrunn Kultur- und Betriebsges.m.b.H.

A királyné, fia, Rudolf trónörökös 1890-ben történt halála után a magántulajdonában lévő ékszereit elajándékozta.⁵⁶ Az egyik hajtűszettjét unokájának, Erzsébet Mária (Erzsi) főhercegnőnek adta.⁵⁷ Káli-Rozmis Barbara⁵⁸ Erzsébet kutatótól megtudtam, hogy 1998 júniusában egy kiállítás során elloptak egy ilyen hajtűt és csak évekkel később találták meg. Ezt a *Múltkor*⁵⁹ folyóirat egyik cikke is alátámasztotta. Káli-Rozmis Barbara azt is kiemelte, hogy ezek a hajtűk híressé tették Sisi hajának szépségét az egész világon.⁶⁰

7. Erzsébet királyné hajápolási szokásai

Erzsébet királynét gyermekkorában nem találták különösen szépnek. Édesanyja gondban is volt azzal, hogy hogyan fogják férjhez adni.⁶¹ Erzsébet királynét kezdetben különösképpen nem érdekelte a szépségápolás. Madeirai tartózkodása alatt rádöbrent, hogy milyen nagy hatással van a férfiakra szépségével, így hazaérkezése után, tudatosan kezdett foglalkozni azzal.⁶² Ekkor készítette magáról azt a festménysorozatot Franz Xaver Winterhalter festővel, amely később világhírűvé tette szépségét. Ezeken a képeken nagyon fontos szerepet kapott a haja, hiszen a háromból két képen teljesen ki van bontva a frizurája és csak egy fésülködő köpeny van rajta, amely ekkor nem volt szokványos. Az egyik képet Ferenc József császár a haláláig a dolgozószobájában őrizte. A királyné az uralkodót számtalan alkalommal lenyűgözte hajkölteményével. Káli-Rozmis Barbara kutató így ír könyvében: „*Ezt a vonzerőt tudatosan is elkezdte használni arra, hogy saját céljainak érdekében befolyásolja férjét.*”⁶³ Ahogy telt az idő Sisi egyre jobban fel tudta használni a haja adta lehetőségeket, ezt Vas Viktória élő történelmi előadótól is megtudtam a vele készített interjú során.⁶⁴ Összegezve elmondhatjuk, hogy Sisi életében kulcsfontosságú szerepet játszott a haja.

⁵⁶ Káli-Rozmis Barbara: *Erzsébet királyné és a magyarok. Barátság vagy szerelem?* Helikon Kiadó, Budapest, 2021.

⁵⁷ Erzsébet királyné gyémánt csillagai = https://kastelymorzsak.blog.hu/2021/02/11/erzsebet_kiralyne_gyemantcsillagai (Letöltés dátuma: 2025. március 8.)

⁵⁸ Káli-Rozmis Barbara: *Erzsébet királyné és a magyarok. Barátság vagy szerelem?* Helikon Kiadó, Budapest, 2021.

⁵⁹ Magyar származású családé lehet Sisi ellopott csillaga = https://mult-kor.hu/20080808_magyar_szarmazasu_csalade_lehet_sisi_ellopott_csillaga (Letöltés dátuma: 2025. március 8.)

⁶⁰ Káli-Rozmis Barbarával készült interjú 2024. december 13. (online tér)

⁶¹ Rubicon Történelmi Magazin Különszám (*Sisi Erzsébet a magyarok királynéja*). XVIII. évfolyam. 2. különszám. 2007/2.

⁶² *Erzsébet - A hiúság álarca mögött *RÉSZLETEK** (2023. március 25. Budapest) <https://www.youtube.com/watch?v=Bc23QIuyVf8> (utolsó letöltés dátuma: 2025. január 28.)

⁶³ Káli-Rozmis Barbara: *Erzsébet királyné és a magyarok. Barátság vagy szerelem?* Helikon Kiadó, Budapest, 2021. 61.o.

⁶⁴ Vas Viktóriával készült interjú 2025. január 4. (online tér)

7.1 Hajápolási szerek és praktikák

Interjúalanyaimtól, illetve a feldolgozott forrásokból is megtudtam, hogy Erzsébet királyné fodrásza, Fanny Angerer, számos praktikát kipróbált annak érdekében, hogy úrnője frizurája tökéletes legyen. Az egyik legismertebb módszer az volt, hogy a fodrásznő borostyán fésűt használt, mert azt remélte, hogy így nem hullik ki sok haja Sisinek. Görög felolvasója, Konstantinos Christomanos így ír erről visszaemlékezéseiben: „*Majd felrepítve kettéosztotta az egyes hullámokat aranysárga borostyán fésűjével többször is...*”⁶⁵ Ezt a praktikát Berta Blanka, Erzsébet királyné megszemélyesítő is alátámasztotta a vele készült interjú során⁶⁶, illetve a „*...fáradtan teszem le esténként koronám...*”⁶⁷ című könyv is beszámol róla.

Vas Viktóriától⁶⁸ megtudtam, hogy a fodrásznő másik kiemelkedő praktikája a diófalevél-főzettel történő színezés volt. Ezzel a technikával érte el, hogy a királyné haja fényes és még barnább színű legyen. Ezt a szlovén televízióban látható, magyar nyelvű *Szépség Rabja*⁶⁹ című riport és a *Rubicon*⁷⁰ folyóirat egyik száma is megerősítette. Chris Stadlaender is hasonlóan vélekedik a diófalevél jótékony hatásáról a hajsötétítés terén, hiszen megfogalmazza, hogy az összetört diófalevél segíthet a haj eredeti színének megőrzésében.⁷¹

7.2 A királyné hajmosási szertartása

A királyné számára a hajmosás ideje egy külön szertartás volt, amelyet nagyon komolyan vett. Ezt görög felolvasója Konstantinos Christomanos is alátámasztja visszaemlékezéseiben, hiszen, ha a hajmosás valami miatt elmaradt a szokásos időben, akkor Sisi kedve ingadozó lett. „*Ma azt mondta fodrászat közben: -Bocsásson meg, ma szétszórt vagyok. Egész szellememet a hajamra kell fordítanom: mert ő (a fodrásznő) beteget jelentett, és az ifjú hölgy itt (a szobalány) még nem annyira van beavatva a misztériumokba. Néhány ilyen fodrásznap után egészen megpuhulok...A hajam rabszolgája vagyok.*”⁷²

⁶⁵ Christomanos, Konstantinos: *Naplójegyzetek Erzsébet királyné görög felolvasójától*. Szépmíves Könyvek, Budapest, 2019. 38. o.

⁶⁶ Berta Blankával készült interjú 2024. augusztus 30. (Gödöllői Királyi Kastély)

⁶⁷ Praschl-Bichler, G.– Cachée, J.: „*...fáradtan teszem le esténként koronám...*” Erzsébet királyné magánélete. Gabo Kiadó, Budapest, 1998.

⁶⁸ Vas Viktóriával készült interjú 2025. január 4. (online tér)

⁶⁹ *A SZÉPSÉG RABJA* című riport Szlovén Televízió, 2022. október 13.

⁷⁰ Rubicon Történelmi Magazin Különszám (*Sisi Erzsébet a magyarok királynéja*). XXVIII. évfolyam. 306. szám. 2017/1.

⁷¹ Stadlaender, Chris: *Sisi császárné titkos szépségreceptjei*. Magvető Kiadó, Budapest, 1996.

⁷² Christomanos, Konstantinos: *Naplójegyzetek Erzsébet királyné görög felolvasójától*. Szépmíves Könyvek, Budapest, 2019. 53. o.

A királyné haját kéthetente mosták meg és ez egy teljes napot vett igénybe.⁷³ Kutatásom során több olyan hiteles forrással is találkoztam, amely leírja a királyné hajmosásának menetét. Az írások, illetve interjúk összecsengenek. A királyné haját először kiterítették egy asztalra és a konyak, valamint a tojássárgája keverékéből készült hajsampont kenték rá, majd hagyták pihenni. Ezt egy rózsavizes öblítés követte. Ezután egy diófalevél-főzettel kezelték a haját, majd hagyták megszáradni. Ha jó idő volt a királyné sétált a haj megszáradása alatt.^{74 75 76} Hogy ne teljen haszontalanul az idő, Sisi ilyenkor tanult nyelveket.⁷⁷ Dolgozatom 12. képén látható az általam is megtekintett fésülködőasztal, ahol a királyné hajmosási ceremóniája zajlott.

12.kép Erzsébet királyné fésülködőasztala a Hofburgban⁷⁸

Konstantinos Christomanos görög felolvasó visszaemlékezései nemcsak a hajmosási szertartás menetét, technikáját mutatják be, hanem azt is érzékeltetik, hogy ez a ceremónia, a császárné gyönyörű hajzuhataga, szinte megihlette azokat, akik láthatták. Így volt ezzel Christomanos is, hiszen egy bejegyzésében így ír: „Fésülködés közben a császárné látványa hirtelen Rossetti szerelmére, Elizabeth Siddalra emlékeztetett. Haja, amely egyébként oly sötét és nehéz volt, mintha a melankólia helyezte volna koronaként a homlokára, reggel önmaga

⁷³ Praschl-Bichler, G.– Cachée, J.: „...fáradtan teszem le esténként koronám...” Erzsébet királyné magánélete. Gabo Kiadó, Budapest, 1998.

⁷⁴ Vas Viktóriával készült interjú 2025. január 4. (online tér)

⁷⁵ Praschl-Bichler, G.– Cachée, J.: „...fáradtan teszem le esténként koronám...” Erzsébet királyné magánélete. Gabo Kiadó, Budapest, 1998.

⁷⁶ Káli-Rozmis Barbarával készült interjú 2024. december 13. (online tér)

⁷⁷ Christomanos, Konstantinos: *Naplójegyzetek Erzsébet királyné görög felolvasójától*. Szépmíves Könyvek, Budapest, 2019.

⁷⁸ A kép forrása: <https://www.sisimuseum-hofburg.at/ueber-das-museum/kaiserappartements/raume/turn-und-toilettezimmer> (Letöltés dátuma: 2025. február 22.)

megdicsőülésének vöröses ragyogásaként bomlott ki, és úgy fonta körbe liliom alakját, mint egy tömör megtestesült árnyék, amely fényt sugároz magából.”⁷⁹

A feldolgozott források tükrében dilemmát adhat, hogy Sisi számára a haja, a hajmosás minden esetben örömforrás volt-e, vagy időnként inkább terhet jelentett. Konstantinos Christomanos görög felolvasó naplóbejegyzéseiben is hangot ad azon meglátásának, hogy a császárné számára a haja időnként teher volt, ahogy erre Chris Stadtlaender *Sisi császárné titkos szépségreceptjei* című munkájában is utal. „Egy másik alkalommal Sisi ezt tudatta a göröggel: „Érzem a hajamat. Mint egy idegen test, olyan a fejemen.” Amikor pedig Cristomanos ekképpen áradozott: „Felséged úgy viseli a haját, mint koronát a korona helyett!”, Sisi szomorú mosollyal így válaszolt: „Csak éppen attól a másiktól könnyebb megszabadulni...””⁸⁰

Sisi számára is ihletet jelentett hajkoronája, hiszen a *Téli dalok* című versében olvashatunk hajához való viszonyáról: *"Halhatnék bele a hajamba! / Életem java ereje, / Vérem szín nedve szállna e / Bomló sátorra, e fonatra. / Ó, ha átmenne létezésem / Selyem-aranyba, mely puhán, / Dúsan árad, s ha rám, se rám; / Mert alszom már túlféli térben."*⁸¹ A vers melankolikus hangvétele szintén arra a kettős érzésre enged következtetni, amelyet Sisi hajkoronájával kapcsolatban érezhetett.

7.3 A királyné fésülködési szertartása

A kutatásom során megerősítést kaptam abban, hogy a császárné fésülködési szokásait, szinte szertartását Konstantinos Christomanos görög felolvasó visszaemlékezéseiből ismerhetjük meg leginkább, hiszen a többi ismert forrás⁸² is rá hivatkozik.

A görög felolvasó sosem tényyszerűen írt a fésülködésről, hanem irodalmi szépséggel. A visszaemlékezésekből értesülhetünk, hogy a fésülködés, a frizurakészítés körülbelül két - három órát vett igénybe. Sisi csipkével díszített fésülködőköpenyt viselt. A haja kibontva volt és egészen a földig ért. A császárné haja hullámokban jelent meg és szinte festménybe illő képet mutatott. A fodrásznő Sisi mögött állt és fehér csipkekötény volt rajta. Fanny először felemelte a császárné haját, majd megvizsgálta a selymességét, bársonyosságát. A továbbiakban a kezére csavarta a hosszú hajrészeket, majd borostyánfésűvel kettéosztotta az egyes hullámokat. Valójában ezzel készítette elő a fonást. Számos fonatot készített, majd ezeket egymásra tekerte. Egy teknőspáncélból készült, ezüstberakásos fésűvel valósította meg a frizura pártá részét,

⁷⁹ Christomanos, Konstantinos: *Naplójegyzetek Erzsébet királyné görög felolvasójától*. Szépmíves Könyvek, Budapest, 2019.

⁸⁰ Stadtlaender, Chris: *Sisi császárné titkos szépségreceptjei*. Magvető Kiadó, Budapest, 1996. 20.o.

⁸¹ Hamann, Brigitte: *Erzsébet királyné*. Árkádia Kiadó, Budapest, 1988. 197-198.o.

⁸² Chris Stadtlaender, Brigitte Hamann, Josef Cachée, Gabriele Praschl-Bichler

végül a homlok fölött, a szemek közeléből elfésülte, esetleg levágta a kimaradt, zavaró tincseket. A szertartás végén egy kis ezüstitálcán nyújtotta oda a fodrásznő a levágott tincseket a császárnőnek. A fésülködés végén Fanny Angerer szinte az uralkodónője lábai elé borult.⁸³ Dolgozatom 13. képén Erzsébet királyné látható kibontott hajjal.

13. kép Erzsébet királyné kibontott hajjal ⁸⁴

8. Erzsébet királyné hajereklyéi

Kutatási témám szempontjából meghatározó volt az az élmény, amikor néhány évvel ezelőtt kezembe vehettem Erzsébet királyné egyik hajereklyéjét Káli-Rozmis Barbara *Erzsébet királyné családi-baráti körben ünnep idején* című előadásán. Ekkor már foglalkoztam a császárné életével, de még nem kutattam részletesen a hajápolási és hajviselési szokásait. Mindig motoszkált azonban bennem, hogy miként készülhet egy hajereklye⁸⁵. A dolgozatom 14. képén látható az a pillanat, amikor a kezemben tarthattam az egyik hajereklyét.

⁸³ Christomanos, Konstantinos: *Naplójegyzetek Erzsébet királyné görög felolvasójától*. Szépmíves Könyvek, Budapest, 2019. 38-40.o.

⁸⁴ A kép forrása: Habsburg család magyar ágának archívuma.

⁸⁵ A hajereklye egy-egy ember hajszála, megőrizve az utókor számára.

14. kép Gróf Seremetyeff-Papp Jánossal, kezemben Erzsébet királyné hajereklyéjével⁸⁶

Az idén lehetőségem nyílt arra, hogy részletesen megismerkedhessem Sisi hajereklyéinek történetével. Gróf Seremetyeff-Papp Jánossal, a Habsburg család magyar ágának képviselőjével készített interjúm⁸⁷ során számos olyan adatot megtudhattam a hajereklyékkel kapcsolatban, amelyek eligazodást adtak számomra. Ezen alfejezetet a Gróf úrral történt beszélgetésemre alapozva írtam meg.

Erzsébet királyné hajereklyéit a Hofburgban élő karmelita apácák készítették. Ezeket nem kezelhették szent ereklyeként, hiszen nem egyházi szenttől származtak. Ezen okból kifolyólag a zárda főnövére (Allay Erzsébet) csak a saját viaszpecsétjét helyezhette a díszes, különleges tartó hátoldalára, ezzel hitelesítve az emléket, amelyben Erzsébet királyné hajszálai vannak.

A beszélgetés során értesülhettem arról, hogy nem tisztázott tény, hogy Erzsébet királyné halála után, vagy az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlását követő években menekültek a Hofburgból Sopronbánfalvára a karmelita szerzetes nővérek, ahová magukkal hozták ezeket az ereklyéket is.

A Gróf úrtól kapott információk tükrében elmondható, hogy a hajszálak nagy valószínűséggel, a királyné fodrászának, Fanny Angerernek a közreműködésével jutottak a karmelitákhoz a zárdába. A hajmaradványok azért töltenek be fontos szerepet, mert azt

⁸⁶ Sajátkészítésű fénykép 2022. december 15-én a Erzsébetligeti Színházban.

⁸⁷ Az interjú 2025. február 27-én zajlott.

bizonyítják, hogy a fodrásznő egy olyan speciális szert tudott kifejleszteni, amelynek segítségével a hajszálak több száz év távlatából is megőrizték eredeti fényüket, annak ellenére, hogy a datálás alapján látható, hogy Sisi ezen hajmaradványai idősebb korából származtak. A hajereklyék eredetiségét támasztja alá az a tény is, hogy ezek a hajszálak nagyon szép állapotban maradtak fenn. Joggal feltételezhető, hogy egy kezeletlen haj nem tudta volna eredeti szépségét ilyen minőségben megőrizni. Ezt Gróf Seremetyeff-Papp János restaurátorként is megerősítette.

A hajereklyék hitelességét támasztja alá az a szokás is, hogy a karmelita apácák a hajmaradványok mellé gyakran helyeztek valamiféle Erzsébet királynéhez kötődő tárgyat. Példaként említhetjük a havasi gyopárt, amelyet az általam megtekintett hajereklyénél is megfigyelhettem. Seremetyeff-Papp János Gróf úrtól megtudhattam, hogy a havasi gyopár Sisi egyik kedvenc virága volt. A hajmaradványt őrző díszes tartó hátulján egy szövegmaradvány is olvasható, amely szintén ezt a szokást igazolja. A szövegrész fotóját a 15. képen láthatjuk.

15. kép Az általam is megtekintett hajereklye hátoldalán olvasható szövegrész⁸⁸

A fényképen érdemes még megfigyelni azt a pecsétet, amely a zárda száraz pecsétje (bal oldalt felül a 15. képen), hiszen ezt ráhelyeztette a főnövér a hajereklyére. A hajereklye hátoldalán található szöveg jól értelmezhető. Azt biztosan kivehetjük, hogy az utolsó két sorban Allay Erzsébet és Mária Valéria neve olvasható.

A 16. számú képen az általam is megtekintett hajereklye elülső oldala látható. Ez a kép jól illusztrálja, hogy a hajmaradványok milyen különleges, díszes tartóba kerültek. A fényképen

⁸⁸ A fénykép forrása: a Habsburg család magyar ágának archívuma. A szöveg lejegyezve: „Hőn Szeretett Királynénk ereklyéi / Haj és a szülőhelyéről származó havasi gyopár, amit Zárdánknak küldött / Allay Erzsébet Mater Valeriától.

(jobb oldalt) feltűnik a havasi gyopár is. Fontos kiemelni azt is, hogy ez a hajereklye Erzsébet királynéhez tartozó ruhaereklyét⁸⁹ is tartalmaz, így ez igazán különleges darab.

16. kép Az általam is megtekintett hajereklye elülső oldala⁹⁰

Erzsébet királyné hajereklyéjének megtekintését, valamint a Gróf úrral való beszélgetésemet idei kutatásom egyik legértékesebb pontjának tekintem, hiszen kezemben foghattam néhány percig a Sisi haját őrző tartót. Meglátásom szerint az egykori karmelita zárdában élő nővérek értékmentő munkájának köszönhető, hogy a 21. század embere láthatja még Erzsébet királyné hajának egy-egy tincsét.

⁸⁹ A karmelita zárdában élő nővérek sok esetben végezték Erzsébet királyné ruháinak javítását, így, ha egy-egy csipke, esetleg anyagdarab lehullott, akkor azokat elrakták, és később felhasználták a hajereklyék készítéséhez.

⁹⁰ A kép forrása: Habsburg család magyar ágának archívuma.

9. Hajápolás a 21. század tükrében

A dolgozatom során feltárt szakirodalmak, valamint az elkészített interjúk alapján képet kaphattam arról, hogy Erzsébet királyné milyen szerekekkel, milyen praktikákkal igyekezett ápolni a haját. Érdekes kérdés, hogy ezek a pakolások, hajápolási szokások a 21. századi technikai feltételek mellett is használhatóak-e. Kutatásom során igyekeztem erre a kérdésre minél konkrétabb válaszokat kapni. *Sisi – A császárné csillagai*⁹¹ című könyvet olvasva leltem rá az Angerer fodrászat⁹² hirdetésére, amelyből megtudtam, hogy ebben a szalonban elevenedett meg Sisi egykori hajpakolása. Igaz a könyv inkább ismeretterjesztő szakirodalmi forrásnak tekinthető, azonban a fodrászat megismerése szempontjából fontos olvasmány. Több módon próbáltam felvenni a kapcsolatot a fodrászattal és az ott dolgozó vezető fodrásznővel, azonban sajnos nem válaszoltak a sokadik megkeresésemre sem. A kutakodást nem adtam fel. Találtam egy igen részletes videót és egy cikket Erzsébet királyné egykori hajpakolásával kapcsolatban, így ezek tanulmányoztam.

9.1 Sisi egykori hajpakolása az Angerer fodrászatban

A videóból⁹³ tájékozódtam arról, hogy a Sisi hajpakolást online formában is be lehet szerezni. Ezt meg is tettem, így a kutatást tovább tudtam folytatni. Az interneten olvasott hiteles cikkből⁹⁴ és a kisfilmből⁹⁵, illetve a fodrászat weboldaláról⁹⁶ tájékozódtam. Megtudtam, hogy a királyné hajpakolása nem véletlenül tojásból és konyakból készült, hiszen a tojássárgája egy lecitin nevű anyagot tartalmaz. A fodrászat internetes oldalán a következő információt olvashattam erről az anyagról: „*A tojásban is megtalálható lecitin egy természetes, zsírszerű anyag, a foszfolipidek egyike. A sejtfal fontos építőeleme, szükséges az emberi szervezet sejtjeinek optimális működéséhez, jelentős mennyiségben található a sejtmembránokban. Segít a haj természetes fényének és felületi sérüléseinek helyreállításában, a haját lágy tapintásúvá teszi. Javítja a haj strukturális szerkezetét és segít visszaállítani a*

⁹¹ Mara Andeck: *Sisi – A császárné csillagai*, Kossuth Kiadó, Budapest, 2024.

⁹² Az Angerer fodrászat Budapesten három helyszínen is megtalálható, Fanny Angerert követve, aki csodaszép frizurákat varázsolt Sisinek. Arra specializálódtak, hogy Magyarország első ilyen szalonjaként az elrontott frizurákat kijavítsák. A másik céljuk, hogy minden vendégükre egyedileg odafigyeljenek. A tökéletes hatás érdekében saját hajápolási szereket is kifejlesztettek. Ezekből az egyik a Sisi hajpakolás.

⁹³ *Ápolja haját Ön is úgy, mint Sisi! - ANGERER Fodrászat*

Link: <https://www.youtube.com/watch?v=PP-6wXU0NOQ> (Letöltés dátuma: 2025. február 8.)

⁹⁴ Életre keltették Sisi királyné legendás hajpakolását =

<https://www.glamour.hu/szepseghirek/eletre-keltettek-sisi-kiralyne-legendas-hajpakolasat/ljkb1mv> (Letöltés dátuma: 2025. február 8.)

⁹⁵ *Ápolja haját Ön is úgy, mint Sisi! - ANGERER Fodrászat*

Link: <https://www.youtube.com/watch?v=PP-6wXU0NOQ> (Letöltés dátuma: 2025. február 8.)

⁹⁶ Angerer Fodrászat = <https://www.angerer.hu/> (Letöltés dátuma: 2025. február 8.)

*hajszálak természetes felületi védőrétegét.*⁹⁷ Így már érthetjük, hogy miért volt különlegesen selymes és fényes a királyné haja. A hajpakolás másik fontos koncentrátuma a konyakban található tannin, amelyről így nyilatkozik a fodrászat oldala: *„A konyakban is megtalálható tanninok (csersavak) többsége az ún. polifenolok közé tartozik, amelyek közül sok antioxidáns tulajdonságokkal rendelkezik, megakadályozzák a sejtek károsodását. Emellett megkötnék egyes ásványi anyagokat, melyek segítik a hajszerkezet állapotának megőrzését. A tannin segíti továbbá a hatóanyagok bejuttatását a hajszálakba.*”⁹⁸ A modern hajpakolás éppen ezért tartalmaz konyak és tojáskivonatot.

Vass Edina vezetőfodrász a videóban⁹⁹ elmondta, hogy hosszas kísérletezési folyamat egy új hajápolási szer elkészítése, hiszen legalább száz ember haján kellett tesztelni a koncentrátumot. A szakember megemlítette azt is, hogy amikor először összekeverte a tojássárgáját és a jó minőségű konyakot, akkor egy ragacsos és bűdös elegyet kapott. Ezentúl viszont az is látta, hogy ettől eltekintve a receptúra működött, és a végeredmény egy dúsabb és fényesebb hajkorona lett. Egy dolog hiányzott csupán belőle a modern kor elvárásait tekintve, mégpedig az, hogy kellemes és lágy tapintása legyen, és otthoni körülmények között is alkalmazható legyen.

9.2 A hajpakolás kipróbálása

Kutatásom részét képezte, hogy kipróbáltam az Angerer Sisi Hajpakolást. A 17. számú képen az Angerer fodrászattól rendelt tégely látható. Amikor először kibontottam a dobozt, egy édeskés, enyhén konyakos illat csapta meg az orromat. A pakolás gesztenyepüré színű volt.

17. kép ANGERER SISI Hajpakolás¹⁰⁰

⁹⁷Az Angerer fodrászat honlapja = <https://www.angerer.hu/angerer-hajapolasi-termekek/angerer-sisi-hajpakolas-200ml-t7.html#undefined2> (Letöltés dátuma:2025. február 8.)

⁹⁸Az Angerer fodrászat honlapja = <https://www.angerer.hu/angerer-hajapolasi-termekek/angerer-sisi-hajpakolas-200ml-t7.html#undefined2> (Letöltés dátuma:2025. február 8.)

⁹⁹ Ápolja haját Ön is úgy, mint Sisi! - ANGERER Fodrászat = Link: <https://www.youtube.com/watch?v=PP-6wXU0NOQ> (Letöltés dátuma: 2025. február 8.)

¹⁰⁰ A kép forrása: www.angerer.hu (Letöltés dátuma:2025. február 8.)

Az előírásoknak megfelelően használtam ezt a hajpakolást. Figyelnem kellett arra, hogy a hajbőrre ne kerüljön a szerből, hanem csak a hajsálakra. A hajpakolást törölköző száraz hajra vihettem fel. Fontos volt, hogy a teljes hajhosszon oszlassam el a hajkrémet, a hajvégektől 5 cm-re kezdve. Majd 15 percig kellett hagynom a hajamon a szert, hogy hatni tudjon. Ezt követően le kellett öblíteni és szárítani. Valójában a hajbalzsam helyett érdemes használni ezt a készítményt. Tapasztalataim alapján ez a hajszérum valóban fényessé, erőssé alakítja a haját. A használat után a hajam tapintása puhább lett és könnyen fésülhető.

Természetesen látnunk kell azt is, hogy ez a modern hajpakolás nem biztos, hogy minden téren ugyanúgy viselkedik, mint annak idején a Fanny Angerer által készített készítmény, de biztosan hasonló hatást érhetünk el vele. Azt viszont leszögezhetjük, hogy az eredeti receptúra igazi kincs volt az egykori fodrásznő kezében, hiszen ő tudta elkészíteni. Ennek köszönhetően kiváltságos helyet töltött be Sisi kíséretében.

9.2 Hajviseletek Erzsébet királyné megszemélyesítőinek tükrében

Három Erzsébet királyné megszemélyesítővel készítettem interjút a kutatásom során: Vilman Melindával, Vas Viktóriával és Berta Blankával. A négy legfontosabb kérdéskör, amelyet szerettem volna körbejárni a beszélgetések során, a következők voltak:

- Viselnek-e póthajat a megszemélyesítők?
- Ha viselnek póthajat, akkor mit kell tudni ezekről a segédeszközökről?
- Hogyan készítik el a modern korban a királyné frizuráit?
- El tudják-e készíteni maguknak a frizurájukat a megszemélyesítők?
- Ha igen, akkor mennyi idő alatt?

Első kérdésemhez kapcsolódva interjúalanyaim mindegyike megerősítette, hogy viselnek póthajat, viszont három különböző módon hozzák létre. A királyné frizuráinak megalkotására irányuló kérdésemben arról informáltak a megszemélyesítők, hogy a póthajakat külön készítik elő. Ez a folyamat veszi igénybe a legtöbb időt, hiszen egy órától akár egy hétig is eltarthat a megalkotásuk. A királyné különböző frizuráinak elkészítéséhez különböző mennyiségű póthaj szükséges. A póthajak nagyon jó minőségűek, de nem emberi hajból készülnek. Berta Blanka kihangsúlyozta, hogy olyan póthajat igyekszik választani, amelyik a saját hajának színéhez hasonló. A vendégajak tincsenként érkeznek és szálanként kell összefonni őket.

Vas Viktória és Berta Blanka azt is elmondta, hogy a póthajakat több fonatból állítják össze és ezt össze is varrják. A kész póthajakat 5-30 perc fixálni a fejtetőn. Ez attól is függ,

hogy a királyné melyik frizuráját készítik elő. Interjúalanyaim azt is hangsúlyozták, hogy a frizura készítésének technikáját mindenkinek a saját hajára kell formálnia, hiszen nem mindegy, hogy az illető haj mennyire rövid vagy hosszú, valamint kérdés, hogy természetes formájában milyen tartása van.

Vilman Melindától megtudtam, hogy a frizura viselését megelőző egy-két napban nem célszerű hajat mosni. Mindhárom hölgy elmondta, hogy a póthajak sokszor melegítik a fejüket, a nyakukat, hiszen súlyuk 1-2,5 kg között mozog.

A már elkészített póthajakat a megfelelő technika elsajátítása után a megszemélyesítők saját maguk is fel tudják helyezni a hajukra. A különböző frizurák elkészítése különböző időintervallumot vesz igénybe. Mindhárom hölgy hangsúlyozta, hogy a hajpótlásokat nem elég egyszer összefonni, hanem bizonyos időközönként samponos, langyos vízben ki kell őket mosni.

Összegezve megállapíthatjuk, hogy a 21. században az Erzsébet királyné korhű frizúráinak elkészítése során a legnagyobb kihívást a póthajak előkészítése, befonása és összevarrása jelenti. A megszemélyesítők esetében komoly tanulási feladatot jelent ezen folyamatok elsajátítása.

10. A kutatás során általam elkészített frizura

10.1 Miért ezt a frizurát választottam?

A kutatásom hitelességének szempontjából fontos volt, hogy elkészítsem az egyik Erzsébet királyné által is viselt frizurát. A választásom arra a csigákban feltekert modellre esett, amelyet a királyné fiatal lánykorától egészen az 1860-as évekig viselt. A választás során három fontos szempontot vettem figyelembe. Egyrészt azt, hogy az adott hajviselet elkészítéséről kellő mennyiségű hiteles forrás álljon rendelkezésre. Másrészt azt, hogy a frizurát ne csak szakavatott fodrászok tudják elkészíteni. Harmadrészt azt, hogy az én hajmennyiségemből is megalkotható legyen a frizura. Az indokokat mérlegelve a királyné fiatalkorában hordott hajviselete volt a legtökéletesebb választás. A frizura elkészítéséhez három forrást használtam. Először tanulmányoztam a királynéről ebben az időben készített litográfiákat, festményeket. Vas Viktória¹⁰¹ élő történelmi előadóval készített interjúm során megtudtam, hogy a divatrajzok alapján hogyan kell a csigafonatokat elkészíteni. Harmadik forrásom a Schönbrunn csoport¹⁰²

¹⁰¹ Vas Viktóriával készült interjú 2025. január 4. (online tér).

¹⁰² Schönbrunn csoport YouTube csatornájának elérhetősége: <https://www.youtube.com/watch?v=ED2m3O7i4yk> (Letöltés dátuma: 2025. február 23.)

YouTube csatornáján látott videó volt, ahol megmutatták, hogy a különböző lépéseket milyen sorrendben kell elvégezni.

10.2 A frizura készítésének menete

Az általam választott Erzsébet királyné frizura megalkotásának lépéseit a dolgozatom 6. számú mellékletében található táblázat alapján lehet pontosan végig követni, hiszen mindegyik fázist fényképpel illusztráltam.

A frizura elkészítésének első lépése az volt, hogy a hajamat nagyon alaposan kifésültük, majd középen választékot képeztünk. Ezt követően a haját négy egyenlő részre szedtük, és a két szélső hajegységet külön-külön befelé csavartuk, majd végüket befontuk. A csavarásokat hullámcattal rögzítettük. Ezután a másik két tincset is befontuk. A frizurakészítést a két belső fonat alakításával folytattuk. Az egyik belső fonatot csigaalakban feltekertük, majd a másikat köré tekertük. Végül a két szélső fonatot keresztbe tettük, majd a másik kettő köré csavartuk. Mindent szorosan rögzítettünk hullámcattal, majd elkészültünk a remekművel. A munka végeztével egymás mellé tettem a saját frizurámról készült fényképet és a királynéről készült festmény képét. Megállapítottam, hogy a két hajköltemény hasonló formát mutat. A 18. számú fényképen bal oldalt Sisi fiatal kori frizuráját láthatjuk, míg jobb oldalon ugyanezen frizura általam elkészített változatát.

18. kép Sisi fiataalkori frizurája (bal oldal)¹⁰³ és a saját Erzsébet frizurám (jobb oldal)

Fontos megjegyezni, hogy a frizura elkészítése lényegesen egyszerűbb, ha nem teljesen frissen mosott a haj, hiszen kevésbé szállnak a hajszálak. Ennek érdekében a fodrászkodást úgy

¹⁰³ Id. Franz Russ festménye: Erzsébet császárné, 1855 © Wien Museum, Bécs, Inv.-Nr. 198191, CC BY 4.0, Fotó: Birgit und Peter Kainz.

időztítettük, hogy az utolsó hajmosáshoz képest 3-4 nappal később legyen. Ekkor a haj struktúrája már sokkal megfelelőbb ennek a frizurának az elkészítéséhez. Természetesen, ha különböző hajfixáló termékeket használ egy fodrász, akkor ettől az időzítéstől el lehet tekinteni, azonban fiatal koromra való tekintettel ilyen jellegű mesterséges anyagokat nem tettünk a hajamra.

Tapasztalataim alapján rögzíthetem, hogy az általam elkészített frizura alkotói lépéseinél nagyon oda kellett figyelni minden apró részletre annak érdekében, hogy a végeredmény valóban jól kövesse Sisi hajviseletét. Nem mindegy, hogy a csavarások iránya befelé vagy kifelé történik, ahogy abban sem hibázhatunk, hogy hány fonatot készítünk, azokat honnan indítjuk és merre csavarjuk. Valójában ezen frizurák elkészítése hosszú időt vesz igénybe, főleg akkor, ha az alkotó még kevésbé gyakorlott. Számomra is komoly tanulási folyamatot adott, hogy részese lehettem az általam választott hajviselet elkészítésének.

11. Összegzés

11.1 A hipotézisekkel kapcsolatos összegzés

Kutatásom során négy hipotézist fogalmaztam meg:

- Hipotézisem szerint Erzsébet királyné divatot teremtett frizuráival.
- Hipotézisem szerint Erzsébet királyné szépsége legfőbb forrásának a haját tekintette.
- Hipotézisem szerint Erzsébet királyné fodrásza, Fanny Angerer ugyanúgy élt a császári-királyi udvarban, mint bármely másik alkalmazott.
- Hipotézisem szerint a mai Erzsébet királyné megszemélyesítők csak a saját hajukból készítik el a korhű frizurájukat.

Az első és a második hipotézisem igazolódott, míg a harmadik és a negyedik feltevésem cáfolódott.

Első hipotézisem, miszerint Erzsébet királyné divatot teremtett frizuráival, igazolódott, hiszen a családtagjairól, ismerőseiről, a kor nemességének hölgytagjairól készült képeken, litográfiákon egyértelműen megfigyelhetjük a királyné koronafonatos, majd későbbi éveiben a feje tetejére feltűzött frizurát. Ezt Káli-Rozmis Barbara, Vas Viktória, illetve Vilman Melinda interjúalanyaim is megerősítették. A királyné olyan szinten divatot teremtett, hogy az 1863-as évektől az ő frizurája volt a divat, ezt Fanny Angerernek, a fodrásznőjének is köszönhetette.

Második hipotézisem, miszerint Erzsébet királyné szépsége legfőbb forrásának a haját tekintette, igazolódott. Ezt a következő verssor is alátámasztja a királyné tollából: „*Halhatnék bele a hajamba! Életem java ereje*”¹⁰⁴. A feltevésemet az a tény is igazolja, hogy Sisi minden második héten egy teljes napot szánt a hajmosásra. Hipotézisem igazolódását támasztja alá Sztáray Irma grófnő azon visszaemlékezése is, amely Ferenc Józsefnél tett audienciáját idézi fel Erzsébet királyné halála után: „...*e kérdést intézte hozzám őfelsége: „Vágott-e le a hajából?” -Nem, felség, azt nem bírtam megtenni, tudva, mennyire féltette haját. „Igaza van, jól tette”, hagyta helyben őfelsége.*”¹⁰⁵

Harmadik hipotézisem miszerint Erzsébet királyné fodrásza, Fanny Angerer ugyanúgy élt a császári-királyi udvarban, mint bármely másik alkalmazott, cáfolódott. A fodrásznő kivételes helyzetben volt, erről tanúskodik az igen magas fizetése is. A másik kiemelkedő tény az, hogy

¹⁰⁴ Hamann, Brigitte: *Erzsébet királyné*. Árkadia Kiadó, Budapest, 1988. 197. o.

¹⁰⁵ Sztáray Irma grófnő: *Erzsébet királyné kíséretében*. Gabo Kiadó, Budapest, 2021. 185. o.

az udvar női alkalmazottai nem házasodhattak meg, Fannynak pedig nem csak engedélyezték a házasságot, hanem a férje még kiemelkedő udvari álláshoz is jutott.

Negyedik hipotézisem, miszerint a mai Erzsébet királyné megszemélyesítők csak a saját hajukból készítik el a korhű frizurájukat, cáfolódott, ugyanis mindhárom interjúalanyom, akik Berta Blanka, Vas Viktória és Vilman Melinda voltak, megerősítették, hogy a királyné frizurájának elkészítéséhez nem elég a saját hajuk, ezért póthajat is alkalmaznak.

11.2 A legértékesebb élményeim a kutatás során

Az elmúlt négy évben nagyon sok szép élményben volt részem a kutatásnak köszönhetően. Érdekes találkozásokon, beszélgetéseken vehettem részt, számos olyan helyre juthattam el, ahol korábban még sohasem jártam. Fontosnak gondoltam, hogy ezeket az élményeket, fényképeket összegyűjtsem. A legfontosabb kutatási állomásokból egy digitális történetet készítettem. Ebben a digitális történetben időrendi sorrendbe állítottam az elkészült fényképeket, majd köszönetet mondtam azoknak, akik segítettek, támogatták a kutatásomat. A hanganyagokat a képekhez párosítottam és történetet formáltam belőlük. A digitális történet forгатókönyvét a dolgozatom *Függelékében* helyeztem el.

11.3 A kutatás folytatási lehetőségei

Az elmúlt négy évben rengeteg tapasztalattal gazdagodtam a kutatásomnak köszönhetően. Izgalmas, néha kihívásokkal teli, de nagyon sok örömet adó volt ez az időszak. Új embereket ismerhettem meg, akikkel interjút készíthettem, számos szakirodalmat olvashattam el, amelyekből újabb és újabb információkat tudhattam meg a kutatási témámmal kapcsolatban.

Újra rá kellett jönnöm, hogy a kutatás lezárása nem egyszerű feladat, hiszen mindig kerülnek elő újabb információk, amelyek még beépíthetők a kutatásba, amelyekkel még teljesebbé tehető a munkám. Erzsébet királyné élete még számos területen rejt kutatási témákat, így mindenképpen tovább fogom folytatni a munkát, az olvasást, a kutakodást, a kérdezést.

Terveim között szerepel, hogy megpróbáljak további hajviseleteket elkészíteni. Fontos, hogy minél aprólékosabban tudjam megalkotni ezeket a frizurákat, valamint be tudjak szerezni saját póthajákat. Az előző évben kutatott témám (*Erzsébet királyné öltözködési szokásai és ruhái*) mindenképpen összekapcsolódik az ideivel, hiszen nem mindegy, hogy melyik ruhaviselethez melyik frizurát választotta valaki. Fontos látni, hogy ezek a hajköltemények szinte összekapcsolódnak a ruhákkal és azok viselőivel. Valójában így együtt alkotnak egy teljes egészet.

Célom továbbra is, hogy kutatásaimhoz még több idegen nyelvű szakirodalmat igyekezzek felkutatni és lefordítani.

Terveim között szerepel, hogy Erzsébet királyné étkezési szokásainak, öltözködésének és hajviseletének kutatása után olyan területeket fedezzek fel vele kapcsolatban, amelyek a híres magyarokhoz fűződő viszonyait tárják fel. Ezen lehetőségek közül most egyet emelek ki, amely a Jókai Mór emlékévéhez is kapcsolódik. Szeretném feltárni Sisi Jókai Mórhoz való kapcsolódásának mibenlétét. Kérdés számomra, hogy Jókai Mór regényei mennyire keltették fel a királyné érdeklődését, továbbá ezen munkák miként segítették hozzá Sisit ahhoz, hogy még jobban megértse a magyarok sorsát. Meglátásom szerint ez a téma támogatást adhat abban, hogy még mélyebben láthassam, értelmezhessem Erzsébet királyné magyarokhoz fűződő viszonyát.

Terveim között szerepel az is, hogy Erzsébet királyné három lányához fűződő kapcsolatát vizsgáljam, hiszen mindhárom lány gyermeke esetén más-más anya-lánya kapcsolat rajzolódik ki elének. Ehhez kiváló alapot ad Mária Valéria naplója, valamint az udvarhölgyek visszaemlékezései. Ehhez a témához kiindulási pontot jelent számomra Martha Schad *Erzsébet királyné és leányai* című könyve.

12. Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani Gróf Seremetyeff-Papp János úrnak, aki rengeteg tanácsot, ötletet, segítséget adott a kutatási témámban. Külön köszönöm a támogatást Káli-Rozmis Barbara kutatónőnek, akitől nagyon sok szakmai információt, segítséget kaptam megismerkedésünk óta. Köszönöm az érdekes beszélgetéseket Vas Viktória élő történelmi előadónak. Vilman Melinda, Erzsébet királyné megszemélyesítőnek szeretném megköszönni az interjút, amellyel nagyban előmozdította kutatásomat. Köszönöm Berta Blankának, hogy körbevezetett a királyi kastélyban Erzsébet királynéként. Hálásan köszönöm Anyukámnak azt a mérhetetlen szeretetet, törődést, szakmai segítséget, amellyel egyengeti kutatásomat a kezdetektől fogva. Köszönöm a sok türelmet és támogatást Apukámnak, valamint Berci és Boldi testvérekémnek és a családomnak.

IRODALOMJEGYZÉK

- Mara Andeck: *Sisi – A császárné csillagai* Kossuth Kiadó, Budapest, 2024.
- Budai Lotti: *Rizsporos hétköznapiak. Női divat- és hálószobaitalkák a 18-19. századból.* Álomgyár Kiadó, Budapest, 2019.
- Christomanos, Konstantinos: *Naplójegyzetek Erzsébet királyné görög felolvasójától.* Szépmíves Könyvek, Budapest, 2019.
- Dániel Anna: *Erzsébet királyné.* Móra Könyvkiadó, Budapest, 2012.
- Falk Miksa: *Erzsébet királynéről visszaemlékezések.* Athenaeum Kiadó, Budapest, 2016.
- Falvai Róbert: *Erzsébet királyné (Sisi).* Duna International Könyvkiadó Kft., Budapest, 2012.
- Gábel Gyula (főszerk.): *Erzsébet királyasszony emlékének. Hódolat Magyarország Nagy Királynéjának. A királyi ház fenséges tagjainak és a magyar nemzet jeleseinek kegyeletes közreműködésével.* A „Globus” Műintézet nyomása, Budapest, 1905.
- Grössing, Sigrid-Maria: *Sisi családi körben.* Gabo Kiadó, Budapest, 2005.
- Hamann, Brigitte: *Erzsébet királyné.* Árkadia Kiadó, Budapest, 1988.
- Hamann, Brigitte: *Erzsébet Magyarország Királynéja.* Fabula Könyvkiadó, Budapest, 1992.
- Hammond, Beate: *Mária Terézia, Erzsébet, Zita. Nagy császárnék fiatal lány korukban.* Gabo kiadó, Budapest, 2002.
- Hofbauer, Renate: *Erzsébet – Ausztria császárnéja 1837 – 1898. Egy asszony sorsa a császári udvarban.* Austria Imperial Edition, Wien, 2011.
- Jean des Cars: *Ferenc József és Sisi. Kötelesség és lázadás.* Helikon Kiadó, Budapest, 2019.
- Kaján Marianna – Kovács Éva Marianna – Faludi Ildikó: *Titkok, Bálok, Utazások. Erzsébet királyné és magyar udvarhölgyei.* Gödöllői Királyi Kastély Közhasznú Nonprofit Kft., Gödöllő, 2012.
- Káli-Rozmis Barbara: *Erzsébet királyné és a magyarok. Barátság vagy szerelem?* Helikon Kiadó, Budapest, 2021.
- Káli-Rozmis Barbara: *Szenvedély a rang fogságában. Sisi baráti-családi körben.* Helikon Kiadó, Budapest, 2023.
- Kovács Ferenc – Rédei Judit – Tompos Lilla – Török Róbert: *Fardagály és kámvás rokolya. Divat és illem a 19. században.* Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest, 2010.
- Niederhauser Emil: *Merénylet Erzsébet királyné ellen.* Helikon Kiadó, Budapest, 1985.
- Praschl-Bichler, G.– Cachée, J.: *"...fáradtan teszem le esténként koronám..." Erzsébet királyné magánélete.* Gabo Kiadó, Budapest, 1998.
- Schad, Martha és Horst (szerk.): *Mária Valéria főhercegnő, Erzsébet királyné kedvenc lányának naplója (1878-1899).* Gabo Kiadó, Budapest, 1998.
- Szabó Margit: *Sisi & Diana.* Aquincum Kiadó, Budapest, 2005.
- Szepesi Kata (szerk.): *Ferenc József levelei Sisihez 1859-1894.* Erdélyi Szalon Könyvkiadó, Budapest, 2021.
- Sztáray Irma grófnő: *Erzsébet királyné kíséretében.* Gabo Kiadó, Budapest, 2021.

- Tolnayné Kiss Mária (szerk.): *Kedves Idám! (leveleskönyv) Erzsébet királyné, Ferenc József, Andrássy Gyula és Schratt Katalin levelei Ferenczy Idához*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- Tolnayné Kiss Mária: *"Sirály vagyok, sehová se való..." Útközben Erzsébet királynéval*. Gödöllői Királyi Kastély Közhasznú Nonprofit Kft., Gödöllő, 2022.
- Volszky Béla: *Fodrászat*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1979.
- von Wallersee-Larisch, Marie Louise: *Sisi udvarában. A múltam. Emlékiratok*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2017. 49. p.
- Walterskirchen, Gudula–Meyer, Beatrix: *Festetics Mária grófnő naplója. Erzsébet királyné bizalmas barátnője*. Helikon Kiadó, Budapest, 2021.
- Wisniewski, Claudia: *Divatlexikon*. Athenaeum 2000 Kiadó, Budapest, 2001.

Idegennyelvű irodalom:

- Etzlstorfer, Hannes: *Kaiserin Elisabeth. „Wäre Sie so gut wie schön, dann wäre es leicht*. Kral GmbH, Kral Verlag, Berndorf, 2021.
- Haslinger, Ingrid – Lichtscheidl, Olivia – Wohlfart, Michael: *Hofburg Wien. Kaiserappartments, Sisi Museum und Silberkammer. Die Residenz der Kaiserin Elisabeth*. Schloss Schönbrunn, Wien, 2000.
- Lichtscheidl, Olivia – Wohlfart, Michael: *Sisi - Mensch und Majestät*. Schloß Schönbrunn Kultur- und Betriebsges.m.b.H., Wien, 2020.
- Unterreiner, Katrin: *Oh, wie schön sie ist! Sisi – Kleider einer Kaiserin*. Carl Ueberreuter Verlag, Wien, 2022.

Folyóiratok:

- Nők Lapja, 2022. február 16. Háromoldalas interjú a Nők Lapja "Közeli" című rovatában: *„Fellegjárás Sisivel – Káli-Rozmis Barbara, Erzsébet királyné kutatója”* (20.,21.,22. oldal).
- Rubicon Történelmi Magazin Különszám (*Sisi Erzsébet a magyarok királynéja*). XVIII. évfolyam. 2. különszám. 2007/2.
- Rubicon Történelmi Magazin Különszám (*Sisi Erzsébet a magyarok királynéja*). XXVIII. évfolyam. 306. szám. 2017/1.

Online cikkek:

- *A frizura reformja, avagy hajviselet a reformkorban* = <https://costumecon.blogspot.com/2017/10/a-frizura-reformja-avagy-hajviselet.html> (Letöltés dátuma: 2025. február 22.)
- *A lány, aki Erzsébet tündérmeséjét más utakra tereli* = <https://www.azensisim.hu/dutka-timea.html> (Letöltés dátuma: 2025. február 4.)
- *Életre keltették Sisi királyné legendás hajpakolását* = <https://www.glamour.hu/szepseghirek/eletre-keltettek-sisi-kiralyne-legendas-hajpakolasat/1jkb1mv> (Letöltés dátuma: 2025. február 8.)
- *Erzsébet királyné gyémánt csillagai* = https://kastelymorzsak.blog.hu/2021/02/11/erzsebet_kiralyne_gyemantcsillagai (Letöltés dátuma: 2025. március 8.)
- *Magyar származású családé lehet Sisi elloptott csillagja* =

https://multkor.hu/20080808_magyar_szarmazasu_csalade_lehet_sisi_ellopott_csillagja

(Letöltés dátuma: 2025. március 8.)

- *Mint a Duna hossza... - hajzattörténeti érdekességek* = https://mandadb.hu/cikk/820281/Mint_a_Duna_hossza_hajzattorteneti_erdekessegek
(Letöltés dátuma: 2025. február 22.)
- „*Sisi magyarságszeretete nem abból adódott, hogy az anyósát bosszantsa*” = <https://www.azensisim.hu/berta-blanka-sisi.html>
(Letöltés dátuma: 2025. február 4.)
- *Turnür korabeli frizurák és elkészítésük* = <https://costumecon.blogspot.com/2021/06/turnur-korabeli-frizurak-es-elkeszitesuk.html> (Letöltés dátuma: 2025. február 22.)
- Wéber Anikó: „*Az is foglalkoztatott, mit üzen a tekintetével*” – *Hogyan lesz valakiből Sisi korhű megformálója?* = <https://kepmas.hu/hu/erzsebet-kiralyne-sisi-korhu-megformaloja-vas-viktoria-elotortenelmi-eloado>
(Letöltés dátuma: 2025. március 4.)

Internetes oldalak:

- *Angerer Fodrászat* = <https://www.angerer.hu/> (Letöltés dátuma: 2025. február 8.)
- *D'Elia Szalon* (Czédly Mónika divattervező oldala) = <https://delia.hu/> (Letöltés dátuma: 2025. március 8.)
- *TEMPT PRINCESS The Empress Memory Team* (Káli-Rozmis Barbara kutató oldala) = <https://www.temptprincess.hu> (Letöltés dátuma: 2025. február 10.)
- *Hofburg Bécsben* = <https://www.sisimuseum-hofburg.at/> (Letöltés dátuma: 2025. február 22.)

Múzeumok, kiállítások:

- *Gödöllői Királyi Kastély* (<https://kiralyikastely.hu/>)
 - *Schönbrunn kincsei Gödöllőn* kiállítás (<https://kiralyikastely.hu/schonbrunn-kincsei-godollon-aktualis-kiallitas.html>)
- *Hagyományok Háza* Budapest
 - *Sisi és a népművészet - A csipke vonzásában* (<https://hagyomanyokhaza.hu/hu/program/sisi-es-nepmuveszet-csipke-vonzasaban-tarlatvezetes/20230330>)
- *Hofburg Bécs* (<https://www.sisimuseum-hofburg.at/>)
- *Kaiservilla Bad Ischl* (<https://www.kaiservilla.at/index.php/de/>)
- *Magyar Nemzeti Múzeum* Budapest
 - *Magyar Menyasszony kiállítás* (<https://magyarmenyasszony.hu/>)
 - *Wittelsbachok – Sisi családja* (<https://mnmu.hu/hu/publication-issue/wittelsbachok-sisi-csaladja>)
- *Mindszentyneum* Zalaegerszeg
 - *Sisitől az Erzsébet-mítosz*ig (<https://mindszentyneum.hu/programok/sisitol-az-erzsebet-mitoszig/>)
- *Móra Ferenc Múzeum* Szeged

- *Sisi – Királyné feketén-fehéren* (utazó kiállítás)
(<https://ujkor.hu/content/sisi-a-mora-ferenc-muzeumban>)
- *Savaria Múzeum Szombathely*
 - *Sisi – Királyné feketén-fehéren* (utazó kiállítás)
(http://muzeum.savariamuseum.hu/Aktualis/Idoszaki_kiallitasok/SISI__kiralyn_e_feketenfeheren5.html)
- *Schönbrunni kastély* Bécs (<https://www.schoenbrunn.at/>)

Online videók, előadások:

- *Ápolja haját Ön is úgy, mint Sisi!* - ANGERER Fodrászat
Link: <https://www.youtube.com/watch?v=PP-6wXU0NOQ>
(Letöltés dátuma: 2025. február 8.)
- *Becoming Sissi* 🎨 *Make up e acconciatura*
Link: <https://www.youtube.com/watch?v=4aXsJ34NnMI>
(Letöltés dátuma: 2025. február 8.)
- *Empress Sisi Cosplay Series Part #1: The Wig | Sissi Hair Tutorial*
Link: <https://www.youtube.com/watch?v=WlmyFc1NiW4>
(Letöltés dátuma: 2025. február 8.)
- *Erzsébet - A hiúság álarca mögött*
Link: <https://www.youtube.com/watch?v=Bc23QlUyVf8>
(Letöltés dátuma: 2025. március 1.)
- *Erzsébet királyné – A 185 éves ikon* (DUNA TV Ridikül, 2022. szeptember 2.)
Link: <https://www.youtube.com/watch?v=VgxmMJkHEo4>
(Letöltés dátuma: 2025. március 1.)
- *Erzsébet császárné-királyné fürdőszobái, híres gyémántékszerei és hajereklyéje*
SUBTITLED
Link: <https://www.youtube.com/watch?v=NN4IYjBSy90>
(Letöltés dátuma: 2025. február 8.)
- M5 történet 2022. január 8. *Erzsébet és a kiegyezés*
Link: <https://www.youtube.com/watch?v=r2m484h6wks>
(Letöltés dátuma: 2025. március 1.)
- *Sisi-Braut-Look: Romantische Hochsteckfrisur für lange Haare*
Link: <https://www.youtube.com/watch?v=ED2m3O7i4yk>
(Letöltés dátuma: 2025. február 8.)
- *Sissi Crown Braid - Empress Elisabeth of Austria Hair Tutorial*
Link: <https://www.youtube.com/watch?v=Lb6n-BQmTF8>
(Letöltés dátuma: 2025. február 8.)
- Szlovén Televízió, 2022. október 13. *A SZÉPSÉG RABJA*
Link: <https://365.rtvsllo.si/arhiv/moj-gost-moja-gostja-vendegem/174905738>
(Letöltés dátuma: 2025. március 1.)
- VR-film - *Időutazás a schönbrunni kastélyban!* (videó)
Link: https://www.youtube.com/watch?v=_Bi_LZ2XH0w
(Letöltés dátuma: 2025. február 8.)

Mellékletek

1.számú melléklet

(Összefoglaló táblázat a kutatásom legfontosabb állomásairól)

MŰFAJ	HELYSZÍN	DÁTUM	MIÉRT FONTOS?
múzeumlátogatás – adatgyűjtés	Móra Ferenc Múzeum, Szeged Sisi – Királyné feketén-fehéren kiállítás	2021. július 8.	A kutatás kezdete.
forráselemzés – Dániel Anna <i>Erzsébet királyné</i> című könyve	Móra Ferenc Múzeum, Szeged Sisi – Királyné feketén-fehéren kiállítás boltja.	2021. július 8.	A témaválasztás és a kutatás egyik kiindulópontja.
forráselemzés – Káli-Rozmis Barbara: <i>Erzsébet királyné és a magyarok – Barátság vagy szerelem?</i> című könyve	————	————	Mert egy nagyon hiteles, hasznos, tudományos könyv. Méltó emléket állít Erzsébet királynénak.
múzeumlátogatás – adatgyűjtés és	Szombathely Savaria Múzeum Sisi – Királyné feketén-fehéren.	2022. június 11.	Igaz, ugyanaz a kiállítás volt, mint Szegeden, de most már jobban a témára tudtam figyelni.
múzeumlátogatás – adatgyűjtés	Bécsi Hofburg, „VIRTUAL REALITY AT SCHÖNBRUNN PALACE” című VR film megtekintése.	2022. december 10.	Nagyon érdekes kirándulás volt. A filmben láthattam Erzsébet királyné fésülködési szertartásának hitelesen eljátszott jelenetét. A Hofburgban megcsodálhattam Erzsébet királyné eredeti fésülködő termét. Itt azt a széket is szemügyre vehettem, ahol a görög felolvasó vagy Ferenczy Ida foglalt helyet.
előadáslátogatás – adatgyűjtés	Budapest, <i>Erzsébet királyné családi-baráti körben ünnep idején</i> című előadás.	2022. december 15.	Az előadáson megcsodálhattam Vas Viktória élő történelemi előadó korhű frizuráját,

			illetve Erzsébet királyné hajereklyéjét.
előadástórogatás – adatgyűjtés	Budapest, <i>Erzsébet</i> – <i>A hiúság álarca</i> <i>mögött</i> című előadás.	2023. március 25.	Nagyon különleges, tartalmas program volt. Az elhangzott előadásokon nagyon sok információt gyűjthettem Sisi fésűlködéséről és frizurájáról. Itt találkozhattam Erzsébet királyné megszemélyesítőivel is, akiken megcsodálhattam azt, hogy hogyan is nézhetett ki Sisi haja.
forráselemzés – Káli-Rozmis Barbara: <i>Szenvedély a rang</i> <i>fogságában – Sisi</i> <i>baráti-családi</i> <i>körben</i> című könyve	————	————	Mert egy nagyon hiteles, hasznos, tudományos könyv. Méltó emléket állít Erzsébet királynénak.
előadástórogatás – adatgyűjtés	Budapest, <i>Erzsébet</i> <i>királyné az</i> <i>ezredéves ország</i> <i>fővárosában,</i> <i>Budapesten</i> című előadás.	2023. október 12.	Érdekes volt, annak ellenére, hogy nem kapcsolódott szorosan a kutatásomhoz, de újra találkozhattam és beszélgethettem Káli- Rozmis Barbara Erzsébet királyné kutatóval és Gróf Seremetyeff-Papp János úrral.
múzeumlátogatás – adatgyűjtés	Gödöllő, Gödöllői Királyi Kastély <i>Schönbrunn kincsei</i> <i>Gödöllőn</i> című időszaki kiállítás.	2023. december 9.	A kastély nagyon érdekes volt, az időszaki kiállításon megcsodálhattam Sisi fésűlködőköpenyét.
előadástórogatás – adatgyűjtés	<i>Záródik az arany</i> <i>kalitka – 170 éve</i> <i>házasodott össze</i> <i>Ferenc József és</i> <i>Erzsébet</i> című előadás.	2024. április 24.	További információgyűjtési lehetőség Erzsébet királyné frizuráiról. Volt lehetőségem beszélgetni Káli-Rozmis Barbarával, Gróf Seremetyeff-Papp János úrral, illetve megismerhettem Berta Blanka Erzsébet királyné megszemélyesítőt.

múzeumlátogatás – adatgyűjtés	Gödöllő, Gödöllői Királyi Kastély	2024. augusztus 30.	Berta Blanka Erzsébet királyné megszemélyesítő végig kalauzolt a Kastély állandó kiállításán. A tárlatvezetés azért volt meghatározó, mert a királyné hasonmása végig Sisi szerepébe bújva mutatta be a termeket. Megcsodálhattam többek között a királyné eredeti gödöllői fésűlködő asztalát.
interjú - Berta Blanka	Gödöllő	2024. augusztus 30.	Berta Blankával készített interjúm során számos információt megtudtam a királyné hajápolásáról. A megszemélyesítő beavatott a „Sisi frizura” elkészítésének rejtelseibe is.
előadáslátogatás – adatgyűjtés	<i>Budapest, Advent Erzsébet királynénál-</i> című előadás.	2024. december 8.	Az előadáson hiteles információt gyűjthettem Sisi hajápolásával kapcsolatban. Ezenkívül lehetőségem nyílt találkozni azokkal a tervezett interjúalanyokkal, akikkel később online formában tudtam interjút készíteni.
interjú – Káli- Rozmis Barbara	online tér	2024. december 13.	Minden szempontból értékes beszélgetés volt, hiszen jelentős kutatási munícióval gazdagodhattam kutatásom szempontjából.
interjú – Vas Viktória	online tér	2025. január 4.	A királyné megszemélyesítőjével készített interjúm során megtudhattam, hogy milyen volt a frizuradivat a 19. században, illetve arról is tájékozódtam, hogy a 21. században hogyan lehetséges

			elkészíteni a királyné frizuráját
interjú – Vilman Melinda	online tér	2025. február 24.	A Vilman Melindával készült interjú során megtudhattam, hogy hogyan készíti a különböző Erzsébet királyné frizurákat.
beszélgetés – Gróf Seremetyeff-Papp Jánossal	személyes találkozás	2025. február 27.	Gróf Seremetyeff-Papp János úrtól nagyon fontos információkat tudtam meg Sisi hajereklyéivel kapcsolatban.

2.számú melléklet

(Interjúkérdések – Vas Viktóriával)

2025. január 4.

1. Mi jellemezte Sisi korának frizura divatját?
2. Mi jellemezte Erzsébet királyné frizuráit?
3. Mi jellemezte Erzsébet királyné hajápolási szokásait?
4. Fanny Angerer hogyan került a császári udvarban?
5. Fanny minek köszönhetette a befolyásosságát az udvarban?
6. Miből állt a hajmosás szertartása?
7. Mennyi időt vett igénybe?
8. Hogyan készítették el Erzsébet királyné legendás korona frizuráját?
9. Mennyi időt vett igénybe a frizura elkészítése?
10. Erzsébet királynénak a frizuráihoz elegendő volt a saját haja?
11. Sisi környezetében mely hölgyek utánozták a királyné frizuráját?
12. Ön hogyan készíti el a frizuráját?
13. Elegendő hozzá a saját haja?
14. Ha nem a póthajat egyedül készíti el?
15. A póthaj melegíti a fejét?
16. Mennyire nehéz a póthaja?
17. Van olyan Erzsébet királyné frizura, amit a saját hajából is eltud készíteni?
18. Hány féle Sisi frizurát tud elkészíteni?
19. Honnan sajátította el a különböző frizurák elkészítését?
20. Milyen szakirodalomból lehet tájékozódni Sisi hajápolásával kapcsolatban?

3.számú melléklet

(Interjúkérdések – Káli-Rozmis Barbarával)

2024. december 13.

1. Mi mondható el általánosságban Erzsébet királyné hajápolási szokásairól?
2. Mi mondható el általánosságban Sisi hajviseleteivel kapcsolatban?
3. Mi volt a kor divatja hajápolást és hajviseletet tekintve?
4. Erzsébet királyné frizurái közül, hogy milyen típusokat különböztetünk meg?
5. Hogyan kell elkészíteni a különböző frizurákat?
6. Fanny Angerer hogyan került az udvarba?
7. Mi volt az oka annak, hogy az udvarban ilyen előnyös pozíciót tudott szerezni?
8. Milyen elvárások voltak Erzsébet királyné felé az udvar részéről hajviseletet tekintve?
9. Miből állt a hajmosás szertartása?
10. Milyen könyvekből, újságokból lehet tájékozódni a témában?

4.számú melléklet

(Interjúkérdések – Berta Blankával)

2024. augusztus 30.

1. Van valamilyen személyes indíttatása a témával kapcsolatban?
2. Hogyan lett Erzsébet királyné megszemélyesítője?
3. Van-e valamilyen előzetes követelménye annak, hogy valaki Erzsébet királyné megszemélyesítője lehessen?
4. Számított-e a hajhosszúság, hajszín a kiválasztáskor?
5. Ön egyedül készíti el a frizuráját?
6. Ha igen akkor teljesen előről készíti el?
7. Mennyi idő alatt készíti el a Sisi frizurát?
8. A frizura elkészítéséhez elegendő a saját haja?
9. A póthaj melegíti a fejét?
10. Mennyire nehéz egy ilyen frizura?
11. A különleges frizurákat mivel díszítik fel?
12. Honnan sajátította el a frizura elkészítését?
13. A póthajakat is ön készíti el?
14. Sisinek hogyan készítették el a frizuráját póthaj nélkül?
15. Milyen könyveket olvasott Sisi hajápolásával kapcsolatban?
16. A gödöllői kastélyban található tárgyak közül van-e olyan, ami a királyné hajápolásához köthető?
17. Erzsébet királyné magával hozta Gödöllőre a fodrásznőjét?

5.számú melléklet

(Interjúkérdések – Vilman Melindával)

2025. február 24.

1. Hogyan lett Erzsébet királyné megszemélyesítője?
2. Van valamilyen követelmény a haj hosszúsága és színe szempontjából?
3. Mi jellemezte Sisi korának frizura divatját?
4. Mi jellemezte Erzsébet királyné frizuráit?
5. Mi jellemezte Erzsébet királyné hajápolási szokásait?
6. Fanny Angerer hogyan került a császári udvarban?
7. Fanny minek köszönhette a befolyásosságát az udvarban?
8. Miből állt a hajmosás szertartása?
9. Mennyi időt vett igénybe?
10. Hogyan készítették el Erzsébet királyné legendás korona frizuráját?
11. Mennyi időt vett igénybe a frizura elkészítése?
12. Sisi környezetében mely hölgyek utánozták a királyné frizuráját?
13. Ön hogyan készíti el a frizuráját?
14. Elegendő hozzá a saját haja?
15. Ha nem a póthajat egyedül készíti el?
16. A póthaj melegíti a fejét?
17. Mennyire nehéz a póthaja?
18. Van olyan Erzsébet királyné frizura, amit a saját hajából is eltud készíteni?
19. Hány féle Sisi frizurát tud elkészíteni?
20. Honnan sajátította el a különböző frizurák elkészítését?
21. Hogyan változott Sisi frizurája a különböző életszakaszaiban?

6.számú melléklet

(A frizura elkészítésének lépései)

	Tevékenységek	Fénykép
1. lépés	Teljesen kifésültem a hajamat.	
2. lépés	A hajamat kétfelé választottuk.	
3. lépés	A haját négy egyenlő részre osztottuk.	

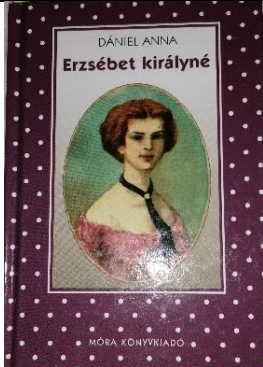
4. lépés	A hajamon jobb oldalt egy tincset befelé becsavartunk.	
5. lépés	A hajamon bal oldalt egy tincset befelé becsavarunk.	
6. lépés	Először a legbelső copfot fonjuk be.	

7. lépés	Ezt követően a többi tincset is egyenként befonjuk.	
8. lépés	Miután mind a négy fonott tincs elkészült, a legbelső tekerjük fel csigalakba.	
9. lépés	Ezt követően a másik belső fonatot az előző fonat köré tekerjük.	

10. lépés	Amikor már csak a két szélső fonat marad, keresztbe tesszük őket, és úgy csavarjuk körbe.	
11.lépés	A fonatokat hullámcattokkal rögzítjük. Elkészült a királyné fiatalkori frizurája.	

Függelék

A kutatásom legértékesebb, legemlékezetesebb állomásai

Időpont	Fénykép	Hol jártam? Kivel találkoztam?
2021. július		Dániel Anna <i>Erzsébet királyné</i> című könyve, amellyel a kutatásom kezdődött Szegeden.
2022. december 10.		Kirándulás Bécsben. Schönbrunnban VR filmet láttam, amelynek segítségével belecsöppenhettem Sisi fésülködési szertartásába. A Hofburgban megcsodálhattam Erzsébet királyné fésülködőköpenyét és szépítkező szobáját.
2022. december 15.		Káli-Rozmis Barbara előadásán megnézhettem Vas Viktória korhű frizuráját. Láthattam Erzsébet királyné hajereklyéjét.

		
2023. március 25.	 	<i>Erzsébet – A hiúság álarca mögött</i> című előadáson több Erzsébet királyné hajviseletével kapcsolatos információt hallottam. Különféle típusú Erzsébet királyné frizurát is láthattam. Találkozhattam Gróf Seremetyeff-Papp János úrral. Találkozhattam Erzsébet királyné megszemélyesítőkkal is. Az előadás szép és tartalmas élmény volt.

2023. december 9.		<i>Schönbrunn kincsei Gödöllőn</i> című kiállításon is megfordultam, ahol megcsodálhattam Erzsébet királyné eredeti fésülködő köpenyét.
2024. április 24.	<i>Záródik az aranykalitka – 170 éve házasodott össze Ferenc József és Erzsébet</i> című előadáson jártam, ahol további információkat gyűjtöttem kutatási témámmal kapcsolatban.	
2024. augusztus 30.		Augusztus végén a Gödöllői Királyi Kastélyban jártam, ahol Berta Blanka Erzsébet királyné megszemélyesítő vezetett körbe engem és családomat, úgy, mintha a királyné vendége lennék. Az öltözőjében megtapasztalhattam, hogy milyen súlyos is a megszemélyesítők által használt póthaj. Berta Blankával interjút is készíthettem. Csodálatos élmény volt.

		
2024. december 8.	 	A Kondor Béla Közösségi Házban <i>Advent Erzsébet</i> <i>királynénál</i> című előadáson is jártam. Itt találkozhattam interjúalanyaimmal, hiszen a legtöbb interjút csak online formában tudtam korábban elkészíteni a földrajzi távolságok miatt. Fontos információkat hallottam a királyné frizuráiról. Az Erzsébet királyné megszemélyesítőkön különféle típusú Sisi frizurát is láthattam.

2024.
december 13.

Káli-Rozmis Barbara
kutatónővel készített
interjúm során nagyon
sok fontos információt
tudtam meg a kutatási
témámmal kapcsolatban.

2025. január
4.

Vas Viktória élő
történelmi előadóval
készített interjúm során a
kutatásom szempontjából
meghatározó
információkat kaphattam
a királyné hajviseleteivel
kapcsolatban.

2025. február 24.		Volt szerencsém interjút készíteni Vilman Melinda Erzsébet királyné megszemélyesítővel is, aki a vele készült interjú során megmutatta, azt, hogy póthajakkal hogyan készíti el a hajkölteményeket.
2025. február 27.		Abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy Gróf Seremetyeff-Papp János úrral is beszélgethettem, akitől rengeteg információt tudtam meg Erzsébet királyné hajereklyéiről. (a táblázatban látható kép 2023. augusztusában készült)